

Uluslararası İlişkilerde Dış Politika ve Millî Kimlik Bağlantıları “Fars Şii Jeopolitiği”nin İmkânları ve Çıkmazları”

Foreign Policy and National Identity Relations in
International Relations: “The Possibilities and Dilemmas for
Persian Shiite Geopolitics

Süleyman ELİK* - Meysune YAŞAR**

“İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, fakat bunu kendi iradeleri doğrultusunda değil; geçmişten gelen verili koşullarla yaparlar...”¹

Öz

İslâm devriminden bu güne Şiiliği devrim ideolojisi ile ortaya koyan ve dönemsel olarak değişmekle birlikte “devrim ihracı” söylemi ile öne çıkan İran; Şii yayılcılığının ilk adımını Humeyni döneminde atmıştır. Sonrasında ABD’nin Irak işgali ile bu bölgede etkinliğini zirveye ulaştırmış ve Arap Baharı süreci ile birlikte ortaya çıkan bölgesel sistemde yayılcı politikalarına yeni bir zemin bulmuştur. Bu süreçte ele alınan bölgelerde İran’ın ne derece etkin olabileceği tartışılırken; mezhepçi yaklaşımlar ve “Şii Hilali” tartışmaları gündeme gelmiştir. İran’ın Ortadoğu’yu mezhep temelinde şekillendirmeye çalıştığı tezine dayanan söz konusu yaklaşım; çalışma kapsamında politik kültür olarak İran Şiiliğinin temellerine inilmesi ve Irak müdahalesinden Arap Baharına uzanan süreçte Bağdat, Şam, Beyrut ve Sana’da jeopolitik bir amaca dönüşmesi olarak iki aşamada analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: İran’da Şiilik, Şii Hilali, Şii Yayılcılığı, Ortadoğu Jeopolitiği

1 Marx, K. (1990), Louis Bonaparte’in 18. Brumaire’i, (S. Belli Ç.), Ankara, Sol Yayınları, s: 13-14.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi

** Araş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Abstract

The new leadership of Iran launched systematic revolutionary export policies towards Middle East. Iran's revolutionary exports policy agenda encompassed with Iran's revisionist policies, which reached the peak level when the US-led coalition forces withdrew from Iraq. This policy gained a new momentum when Arab Uprising spread to the North Africa and Middle East, especially in Syria and Yemen. Iran found new opportunities to materialize Shia geopolitics namely "Shia Crescent" in the wider Middle East. This article will explore what is the origin of Iran's sectarian policies and how Iran operates its sectarian policies since the US-led invasion of Iraq and Arab Spring until today. Hence, the authors will explain that how sectarian agenda become the tools of geopolitics of Iran under the headings of Shiitization goal of Iran in the context of political culture and the politics of Shia Crescent in Baghdad, Damascus, Beirut, and Sana.

Key Words: *Shia in Iran, Shia Crescent, Shia Expansionism, Middle East Geopolitics*

Giriş

Realist paradigmanın öncülerinden Hans Morgenthau *Uluslararası Politika (International Politics)*² isimli eserinde devletleri anlama noktasında ideolojik temellere inilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.³ *Beşeri eylemlerin temellerine inilmeden davranışın anlaşılamayacağını* ifade eden bu yaklaşım devlet davranışı için de söz konusudur. Her ne kadar devlet soyut bir kavram olsa da toplumun siyasal kültür değişimlerinde başat ortak nokta olması sebebiyle toplumsal süreçlerden etkilenmektedir. Bireyler gibi devletlerin de geçtiği söz konusu süreçler; yalnızca devleti şekillendirmekle kalmayıp; devletin dışa dönük olarak kendini nasıl tanımladığını da belirtmektedir. Bu noktada özellikle ideoloji ve din gibi milli kimliğin ana unsurları, devlet davranışlarının anlaşılmasında önemli araçlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Kimlik ve ideoloji denildiğinde kuşkusuz en çok tartışılan devletlerden biri İran'dır. Kadim bir geleneğe sahip oluşu, tarihsel süreçte geçirdiği evreler ve etkili stratejileri ile İran İslâm Cumhuriyeti; bölgesinde ve uluslararası politikada şekillendirici bir aktör olarak öne çıkmaktadır. "İran'ı uluslararası ve bölgesel politika açısından son derece tartışılır hale getiren nedir" sorusuna cevap aramak ise kuşkusuz Şii kimliği ve İran stratejik kültürü arasındaki ilişkinin ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu çalışma ile birlikte İran'ın Şii kimliğinin temelleri kapsamlı şekilde ortaya

2 Hans Morgenthau, "Politics Among Nations", 1948. Bkz: <http://www.people.fas.harvard.edu/~plam/irnotes07/Morgenthau1948.pdf> Erişim Tarihi: 31.01.2016.

3 Morgenthau, H. (1970). *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi* (B. Oran, Çev) Ankara: Siyasal Kitabevi. S.128.

konacak ve söz konusu kimliğin Fars Şii jeopolitiğine yansımaları analiz edilecektir.

Bu çerçevede birinci bölümde dış politika analizi ve karar alma yaklaşımına dair temel gelişmeler ortaya konulacaktır. Dış Politika analizinde üç temel ekole yer verilmesi ile birlikte siyasal kültür kavramına değinilerek; yöneten ve yönetilenler arasındaki bağlantının sağlanmasında değerler, normlar ve inançların rolü ele alınacaktır. Bu noktadan hareketle İran’da politik bir kültür olarak Şiiliğin yerleştirilmesine değinen çalışma; Şiiliğin devlet nezdinde resmi hale getirilmesi ve sosyal tabanda da Şii kimliğinin inşa edilme sürecini analiz edecektir. Safevi Hanedanlığı ve Şah İsmail döneminden Rıza Şah dönemi Pehlevi Hanedanlığına uzanan sürecin ortaya konulması ve devrime uzanan süreçte özellikle İran’da ulema sınıfının yükseliş evreleri ele alınacaktır. Söz konusu yükselişin devrimle sonuçlanması Şiiliğin geçirdiği aşamalara vurgu yapılarak analiz edilecektir.

Bu doğrultuda Humeyni ve devrim ideolojisi ele alınırken; rejim ihracı temelinde Şii Hilali-Şii Ekseni tartışmaları ortaya konulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümü ile “Şii Hilali”nin 2003 Irak müdahalesi sonrasında yükselişi resmedilerek İran’ın Şiilik temelinde ilerleyişi analiz edilecek; Irak’ta Şii temelli ilerleyiş sonrasında, İran’ın Şii eksenli politikalarının ikinci dalgası olarak Arap Baharı süreci ele alınacaktır. Söz konusu bölümle Yemen’den Bahreyn’e; Suriye’den Lübnan’a uzanan bölgede, İran’ın küresel bir aktör olarak elinde bulundurduğu Şii avantajını siyasal ve sosyal temelde nasıl formüle ettiği ortaya konacaktır.

1. Kuramsal Çerçeve: Dış Politika Analizi ve Karar Alma Yaklaşımı

1.1. Dış Politika Analizinde Üç Temel Ekol

Uluslararası İlişkiler disiplininde dış politika analizi bir kuram olarak ele alınmadan önce realizm ekseninde açıklamalar getirilmekteydi. Başka bir deyişle dış politikanın neden ve nasıl yapıldığına dair temel varsayımlar devleti rasyonel ve üniter bir aktör olarak merkeze yerleştirme ve olguları da söz konusu aktör üzerinden açıklama doğrultusunda kendini göstermiştir. Realizmin temel varsayımı olan nihai güce ulaşma ideali, dış politika analizinde de kendini gösterirken, dış politikada karar vericilerin birbirine benzer oldukları vurgulanmıştır. Rasyonel Aktör Modeli olarak da ele alınan söz konusu yaklaşım; karar alıcının güç ve güvenlik temelinde en uygun seçeneği tercih edeceği varsayımına dayanmaktadır.⁴

4 Dougherty, J. E. And Pfaltzgraff, R. L. (2001). *Contending Theories of International Relations*, Addison Wesley Longman, Inc. S: 553-556.

Dış politikanın anlaşılmasında realizmin ortaya koyduğu devlet ve rasyonel aktör temelli varsayımlar özellikle dış politika analizinin gelişim sürecinde eleştirilmiştir. Söz konusu eleştiriler ilk olarak karar vericinin rasyonel aktör olarak ortaya konmasını kapsarken, esas olarak karar alıcıların sosyolojik ve psikolojik koşullar doğrultusunda şekillendiği vurgulanmaktadır.⁵ Koşulların karar alıcıların rasyonelliğini sınırladığını vurgulayan dış politika analizi, dış politikayı aktör temelli karar verme mekanizması olarak değil farklı değişkenlerden etkilenen bir süreç olarak değerlendirmektedir.

Söz konusu eleştiriler çerçevesinde dış politika analizi uluslararası ilişkiler disiplininde 1950 ve 1960'larda üç temel çalışma ile şekillenmiştir. Çalışmalarda esas olarak dış politika yapımını temelden etkilediği varsayılan “ulus devlet” in kökenlerine inilmesi ve dolayısı ile alınan kararlarda etkili olan temel motivasyonların analiz edilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda Richard Synder, Henry Bruck ve Burton Sapin 1954 yılında yaptıkları “uluslararası politikada karar alma yaklaşımı” isimli çalışmada “ulus devlet” temelinde ortaya konulan yaklaşımların yetersizliğine vurgu yapılmış ve karar alıcıları etkileyen “dışsal ve içsel” olmak üzere iki temel boyutun varlığına dikkat çekilmiştir.⁶

Synder ve arkadaşları karar alıcıları motive eden unsurlara ve bu unsurların sosyal, içsel ve dışsal temellerine inilmesi gerektiğine değinirken; dış politika analizinde bir diğer önemli çalışma, *Pre-Theories and Theories of Foreign Policy* ile James Rosenau tarafından yapılmıştır. Rosenau, Synder'in yaklaşımını kuram içermemesi ve uygulama alanlarını yeterince etkin analiz etmemesi doğrultusunda eleştirirken; farklı analiz birimlerinin birbirleri ile etkileşimini sağlayacak bir kuram geliştirilerek çok boyutlu ve çok düzeyli bir yaklaşımla dış politikanın anlaşılabilirliğini vurgulamış, “aktör bazlı (actorspecific)” odaklı analizi savunmuştur.⁷ Rosenau dış politika analizinde bu yaklaşımlarla hareket edilmesi gerektiğini ifade ederken, Margaret Sprout ve Harold Sprout tarafından yapılan çalışma dış politika davranışının psikolojik temellerine inilmesi (psychomilieu) gerektiğini ifade etmektedir. Sprout'lara göre, karar alıcıların içerisinde bulunduğu psikolojik ortamın analiz edilmesi uluslararası ortamın anlaşılmasında oldukça büyük bir adımdır.⁸

5 OXFORD University Press, “The Development of Foreign Policy Analysis”, 2016. Bkz: http://global.oup.com/uk/orc/politics/foreign/smith_foreign2e/01student/timeline/ Erişim Tarihi: 05.05.2016.

6 Dougherty, J. E. And Pfaltzgraff, R. L. (2001). **Contending Theories of International Relations**, Addison Wesley Longman, Inc. S: 554-556.

7 James Rosenau, “The Premises and Promises of Decision Making Analysis”. Bkz: <http://www.acsu.buffalo.edu/~fczagare/PSC%20504/Rosenau.pdf> Erişim Tarihi: 05.05.2016.

8 OXFORD University Press, “The Development of Foreign Policy Analysis”, 2016. Bkz: http://global.oup.com/uk/orc/politics/foreign/smith_foreign2e/01student/timeline/ Erişim Tarihi:

1.2. Dış Politika Analizinde İkinci Dalga: Karar Alıcının Sosyal ve Psikolojik Doğası

Üç temel paradigmatik tartışma sonrasında dış politika çerçevesinde *karar alıcının sosyal ve psikolojik çevresi, karşılaştırmalı dış politika ve karar alma süreçlerine* dair çeşitli çalışmalar yapılmıştır. 1960’lar ve 1980’ler boyunca gelişim gösteren söz konusu klasik dönem dış politika analizi çalışmalarında *karar alıcının sosyal ve psikolojik çevresi* başlığı altında esas olarak grupların karar verme davranışları, küçük grup dinamikleri ve organizasyon süreci ve bürokratik politika başlıkları altında dış politika davranışının temel motivasyonları analiz edilmiştir.⁹

Çok boyutlu ve çok düzeyli bir çalışma yapılarak farklı ulus ve zamanlara dönük uygulanabilirliği olan bir teori geliştirme amacını taşıyan söz konusu çalışma, *verilerin inmesine ve entegre açıklamalara* odaklanmaktadır. *Karar verme sürecinin psikolojik ve sosyal temellerine dair açıklamalar getiren* klasik dönem üçüncü çalışma alanı ise; karar alıcının sosyal ve psikolojik çevresine odaklanmaktadır. Sprout’un karar alıcının sosyal ve psikolojik motivasyonuna değinen çalışmasının ardından söz konusu süreçle birlikte; Walker, George ve Holsti tarafından karar alıcının kişisel özelliklerine analitik olarak bakış söz konusu olmuştur.¹⁰

Kişisel özelliklerin yanı sıra toplumsal ve ulusal niteliklerin de dikkate alındığı çalışmalarda; Holsti özellikle toplumsal olarak geçirilen sosyalizasyon sürecinin toplum davranışına ve karar alıcının eylemlerine yansıdığını ifade etmektedir. Kültürel miras ve sosyalizasyon süreci ile birlikte şekillenen politik kültürün karar alıcıları etkilemekle birlikte oluşturulan kurumlara da yansıdığını ifade eden Holsti, ulusal davranış modellerinin de söz konusu süreçte şekillendiğini ifade etmektedir.

1.3. Dış Politika Analizinde Son Dönem Çalışmaları ve Siyasal Sosyalizasyonun İki Temel Aşaması

Soğuk Savaş’ın bitimi ile birlikte uluslararası düzenin yapısına dair tartışmalar dış politika çalışmalarına da yansımıştır. Özellikle yeni sistemin çok boyutlu doğasına vurgu yapılan ve “*birey*” temelli analiz düzeyinin üzerinde kapsamlı şekilde duran söz konusu çalışmalar üç başlık üzerinde ele alınmaktadır.¹¹ Karar alma sürecinin, liderin ve kimlik, kültür

05.05.2016.

9 OXFORD University Press, “The Development of Foreign Policy Analysis”, 2016. Bkz: http://global.oup.com/uk/orc/politics/foreign/smith_foreign2e/01student/timeline/ Erişim Tarihi: 05.05.2016

10 Renshon, J. and Renshon, S. (2008). “The Theory and Practice of Foreign Policy Decision Making”, *Political Psychology*, Vol: 29, No: 4.

11 Roskin, M., Cord, R. L., Medeiros, J. A., Jones, W. S. (1997). *Political Science an Introduction*, Prentice-Hall International, Inc. S: 124-141.

ve sosyal grupların teorik zeminde analizini öngören çalışmalar liderlerin birey olarak gelişimlerini, davranış kalıplarını ve iç aktörler arasındaki olası anlaşmazlıkların zeminini ele almaktadır.

Üç ana başlık etrafında ortaya konabilecek olan söz konusu yaklaşımlar; ortaya çıkan dış politika davranışlarının kültürel miras, kişisel algılama ve özellikler, lider davranışına etki eden faktörler temelinde incelenmesini öngörmektedir. Söz konusu kavramsal incelemelerle birlikte öne çıkan unsurlardan bir diğeri de politik kültür olmuştur. Sidney Verba tarafından yönetenler ve yönetilenler arasındaki bağı kuran ve siyasal aksiyonu içinde barındıran inanç, değer ve semboller bütünü olarak ele alınan siyasal kültür-*political culture*; insanları yönetimin organize edilmesi ve devletin yönetilmesi sürecinde motive eden inançlar, semboller ve değerler nelerdir sorusuna cevap aramaktadır.¹²

Söz konusu soru çerçevesinde ele alınan siyasal kültür-*political culture* çalışmaları ile birlikte birtakım gelişmeler ortaya çıkmıştır. İlk olarak siyaset bilimini sosyal bilim perspektifinde derinleştirmeyi hedefleyen çalışma aynı zamanda siyasal sosyalizasyon sürecinden geçen grupları analiz ederek bir bütün olarak politik sistemin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte siyaset bilimcileri siyasal kültürün sosyal ve kültürel temellerine inme konusunda teşvik ederek farklı kültürel ve normsal süreçlerden geçen toplumların karar alıcılar üzerindeki etkilerini analiz etmektedir.¹³

Değinilen noktalarla birlikte bir bütün olarak karar alıcıların davranış kalıplarının sosyal ve kültürel temellerini resmetmeyi hedefleyen siyasal kültür çalışmaları, siyasal sosyalizasyon süreçleri ile bağlantılı olarak da ele alınabilmektedir. Toplumların siyasal olarak inşa edilmesini ifade eden siyasal sosyalizasyon (political socialization) yalnızca bireyleri değil bir bütün olarak siyasal sistemi de içerisine alan bir süreci ifade etmektedir. Söz konusu süreçte temelde iki adım uygulamaya konmaktadır: ilk olarak bireyin yetiştirilmesi ve bireyden yola çıkarak siyasal sistemin desteklenmesi. İlk etapta siyasal sistemin ortaya koyduğu normlara göre bireyler yönlendirilirken; bireyde yerleşen kimlik siyasal sistemin inşası ve meşruiyeti için araçsallaştırılmaktadır.¹⁴

Politik kültür ve siyasal sosyalizasyon süreçleri ile karar alıcıların davranışlarını açıklamaya dönük çalışmalar günümüz politikasını anlama

12 Roskin, M., Cord, R. L., Medeiros, J. A., Jones, W. S. (1997). Political Science an Introduction, Prentice-Hall International, Inc. S: 124-141.

13 Political Science Notes, "4 Different Kinds of Political Culture", June 30, 2015. Bkz: <http://www.politicalsciencenotes.com/articles/4-different-kinds-of-political-culture-contribution-and-criticism/360> Erişim Tarihi: 05.05.2016.

14 Roskin, M., Cord, R. L., Medeiros, J. A., Jones, W. S. (1997). Political Science an Introduction, Prentice-Hall International, Inc. S: 136-139.

noktasında oldukça etkili olmaktadır. Bu çalışmanın da ana konusu olan Şii jeopolitiğinin anlaşılması doğrultusunda yukarıda ifade edilen iki önemli aşama dikkat çekici olmaktadır. Özellikle İran’da sosyal ve kültürel zeminde Şiiliğin yerleştirilmesi ve siyasî meşruiyet kaynağı olarak İran siyasal sistemine uygulanması aşamaları tarihten günümüze İran’da yaşananlar hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Ortaya konulan iki aşama temelinde bir sonraki bölümde İran’da sosyal zeminde Şiiliğin yerleştirilmesi, siyasal sistemde uygulanışı ve jeopolitik bir amaca dönüşümü ile ele alınacaktır.

2. İran’da “Politik Kültür” Olarak Şiilik

2.1. Safeviler’den Kaçarlar’a İran’da Şiiliğin Sosyal Zeminde İnşa Edilmesi

9. ve 11. Yüzyılları arasındaki Türk-Fars İslâm sentezi deneyiminin ortaya çıkardığı çok kültürlülük, çoğulculuk ve ortak bir kültür etrafında birleşmeyi mümkün kılan siyasî ortam Safevilerle birlikte yerini mezhep temelli bölünmeye bırakmıştır. Bu çerçevede 16. yüzyıl ile birlikte İran’da Safevilerin yönetime gelmesi yalnızca İran’ın değil Ortadoğu’nun şekillenmesinde de önemli bir etkiye sahip olmuştur. Özellikle Şiilik temelinde ortaya koyduğu politikalar ile gündeme gelen Safevi Devleti, kökenleri açısından Rafizilik ve Kızılbaşlık¹⁵ olarak formüle edilen ve tasavvufu birlikte aşırı Şiiliği bünyesinde barındıran bir devlet yapısı olarak ortaya çıkmıştır.

Bu dönemlerle birlikte “Safevi Şiiliği” tartışmaları da kendini göstermiştir.¹⁶ Esasen ilk kez Ali Şeriatî tarafından kullanılan “Safevi Şiiliği” kavramı, ilerleyen zamanla birlikte Safevi döneminin din, kültür ve siyaset yönelimlerinin açıklanması temelinde anahtar kavram olarak ele alınmıştır.¹⁷ Şeriatî tarafından ortaya konulan tanımlamalarla birlikte Ali Şiasî’nden farklı olarak bir Safevi Şiasî var mıdır, varsa da hangi esaslar üzerinde şekillenmiştir soruları temelinde Şiiliğin kavramsal tartışmaları devam etmiştir. Safevi Devleti’nin İran’da uyguladığı “Şiileştirme” politikaları ile birlikte söz konusu kavramsal tartışmalar siyasî boyuta taşınmıştır.

16. ve 17. yüzyıllara yayılan ve uzun vadeli bir süreci ifade eden İran’ın Şiileştirilmesi; başta Lübnan Cebel Amil olmak üzere birçok Arap ülkesinden getirilen âlimlerle yeni bir Şii inancının inşa edilmesinin yanı

15 Veliyeva, Z. (2009). Safevilerin Menşei ve Kızılbaşça. *Journal of Azerbaijani Studies*. S. 7-8.

16 Yrd. Doç. Dr. Muharrem Varol, “Safevi Şiasî Üzerine Tarihsel Bir Çerçeve”, 2 Ocak 2015. Bkz: <http://www.ordaf.org/safevi-siasi-uzerine-tarihsel-bir-cerceve/> Erişim Tarihi: 30.01.2016.

17 Şeriatî, A. (2013). *Dinler Tarihi*. Ankara. Fevr Yayınları. S.39-40.

sıra; sistemli şiddet hareketleri ile de desteklenmiştir.¹⁸ Bu çerçevede 1501 'de Tebriz'i alarak Safevi Devleti'ni kuran Şah İsmail, İran'ın Şiileştirilmesi ile birlikte İran ulus devletinin ideolojik temellerini atmıştır. Bu süreçte İran'ın Şiileşmesi eski kadim medeniyet diniyle bir formda bütünleşmesi anlamına gelmekle birlikte, Westfalya ile Batıda gelişen ulus devlet modelinin İran'da oluşum sürecine de önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Söz konusu sürece kadar İran'da yaygın mezhep Sünnilik iken, İmamiyye Şiası daha çok Irak-ı Arap bölgesinde ve Batı İran'da görülmüş; Fatımiler döneminde de devlet dini olarak tatbik edilmiştir.¹⁹ İran'da dört büyük Sünni mezhebinin yaygın olduğu bu dönemin Şiiliğe evrilmesi kimi düşünürlerce, Arap İslâm'ına karşı Farsî bir cevap olarak ortaya konulmuş; Emeviler'le başlayan ve Arap olmayan Müslümanlara ayrımcılığın İran'ı Şii temelde ideolojik bir refleks geliştirme noktasında teşvik ettiği ifade edilmiştir.²⁰

İran'da Şiiliğin yerleşmesinin temellerine yönelik tartışmalar bu şekilde ortaya konulurken; Şah İsmail On iki İmam Şiiliğini resmi mezhep olarak ilan etmiş, mezhebe uyulmasını zorunlu kılmış, söz konusu dönem Arap Yarımadası'nda katı mezhep ayrımı güden iktidarın ortaya çıkışı açısından da önemli bir dönemeci temsil etmiştir. Temelde Mehdiçi telakkilere sahip aşırı Şiiliğin ortadan kaldırılması, Tasavvufun yasaklanması, Sünniliğin bastırılması ve İsnâaşeriyye Şiiliği'nin²¹ yaygınlaştırılması ana hedefler olarak ortaya konmuştur.²²

Söz konusu hedefler doğrultusunda, propaganda yolu ile Şiiliğe toplumsal zemin kazandırılması da gündeme alınmıştır. Bu kapsamda Kərbela Olayı İran dini kimliğinin oluşturulmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur.²³ Ezanî Şii kimliğinin ilanı noktasında yeniden formüle etmek, popüler edebî akımlarla sürecin ve Sünni karşıtlığının desteklenmesi, Şii ilmiyye sınıflarının oluşturulması gibi başlıklar da ele alınmıştır. Şah İsmail döneminde ele geçirilen Irak ve benzeri bölgelerde Şiilik zorunlu mezhep olarak ilan edilmiş, Sünni ibadet yerleri ya yok edilmiş, ya da dönüştürülmüştür. Şii dönüşümüne karşı geliştirilen hareketleler ise

18 Çelenk, M. (2013). Safeviler Döneminin Şii-Sünni İlişkileri Üzerindeki Etkisi. *E-Makalat Mezhep Araştırmaları*. VI/2. SS. 3-6.

19 Kaplan, D. (2008). Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiileştirme Politikaları. *Marife Dergisi*. Yıl 8, Sayı 3. S.7.

20 Akhavi, A. (1980). Religion and Politics in Contemporary Iran-State Relations in the Pahlavi Period, State University of New York Press.

21 Demir, A. (2013). İsnâ Aşeriyye'de İmanın Otoritesi. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. Sayı 3. S.6-9.

22 Çelenk, M. (2013). Safeviler Döneminin Şii-Sünni İlişkileri Üzerindeki Etkisi. *E-Makalat Mezhep Araştırmaları*. VI/2. S.6-10.

23 Büyükkara, A. (2002). Kərbela'dan İnkılab'a: İmam-ı Şii Şehadet Düşüncesi ve Problemleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt XLIII. Sayı 2. S.5-8.

şiddet yolu ile bastırılmıştır.²⁴

Söz konusu dönemle birlikte İran Şiiiliğinin sembol merkezleri de ortaya çıkmış; özellikle Irak Şiilik açısından giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Esasen İran’da Şii kimliğinin yerleştirilmesi sürecinde Irak halkı çoğunlukla Sünni gruplardan oluşmaktaydı.²⁵ 1722 tarihi ile İsfahan’ın Sünni Afganlılar tarafından ele geçirilmesi sonrasında İran’daki Şii vakıflarının büyük kısmı Irak’a taşınmıştır (1722-1763). Bu süreçte Şii ulemanın merkezi önce Kerbela’ya sonrasında da Necef’e kayarken, Sünni ulema zayıflatılmış ve Irak, Şiiiliğin ağırlık kazandığı bir bölge haline gelmiştir. Günümüz Şiiiliğinin en önemli mekânları olarak görülen Necef, Kerbela, Kazimeyn ve Samarra’nın Irak’ta bulunması, bölgeyi İran için özel kılmaktadır.²⁶

1794 tarihine gelindiğinde ise Ali Şah yönetimi ele geçirmiş; İran’da Kaçar hanedanlığı dönemi başlamıştır. Abrahamian tarafından “hanedanlık zorbaları”²⁷ olarak ifade edilen Kaçarlar döneminde her ne kadar İran askeri ve idari açıdan merkezi görünümüne sahip olmasa da, bu dönemle birlikte Şii ulemalar eğitim ve hukukta önemli bir etkinliğe sahip olmuşlardır. Kaçar hanedanlarının din işlerini tamamen ulemaya bırakmaları, kendilerini Kayıp İmanın temsilcisi olarak görmemeleri ve dini devletin denetimi dışında tutmaları söz konusu etkinliğin sebepleri olarak ortaya çıkmıştır.²⁸ İctihat yapma konumlarından dolayı “müçtehit” olarak adlandırılan ulema sınıfı, özellikle 19. Yüzyılla birlikte hiyerarşik bir yapıya bürünmüş, daha yetkili olanlar ise “Ayetullah” olarak anılmıştır.

Süreçle birlikte mollalar İran’ın siyasi yapısında giderek daha fazla söz hakkına sahip olurken; devletin askeri ve bürokratik etkinliğinin olmayışı İran’da Rusya ve İngiltere etkinliğini arttırmıştır.²⁹ Söz konusu dönem İran açısından hanedanlık içi çatışmaları, siyasi otoritedeki boşluğu, dini kurumlar ve monarşi arasında meydana gelen uçurumu ve Rusya, İngiltere gibi ülkelerin uzun vadeli planlarını temsil ederken; Şii ulema sınıfı açısından idari ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi anlamına gelmiştir. Ülke içerisinde monarşi-ulema çekişmesi, ülke dışında ise İran’a yönelik Rusya ve İngiltere’nin şekillendirici müdahaleleri ile Kaçar Hanedanlığı dönemi sona ererken, Pehlevi Hanedanlığı ile birlikte İran’da yeni bir dönem

24 Arı, T. (2004). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset Savaş ve Diplomasi*. İstanbul. Alfa. S.405.

25 Akoğlu, M. (2013). Irak’ta Şii Varlığı. *E-Makalat Mezhep Araştırmaları*. VI/2. S.3-4.

26 Aydın, F. (2011). Ortadoğu Ülkelerinin Dinsel Yapısı. *Ortadoğu Yıllığı* 2011.s. 7-8.

27 Abrahamian, E. (2009). *Modern İran Tarihi*. İstanbul. İş Bankası. S.11-47.

28 Rustamov, R. (2004). “İran’da İslâm, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir İnceleme”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. S.34-38.

29 Deniz, D. Niray, N. (2010). İran İslâm Cumhuriyeti: Tarihi Siyaseti ve Demokrasisi. *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*. Cilt VI. Sayı 2. S.11.

başlamış; söz konusu dönem günümüz İran ve Ortadoğu politikasında kritik bir dönemeci ifade eden İran İslâm Devrimine uzanmıştır.

1.2. Rıza Şah'ın “Demir Yumruğu” ve Humeynizm’e Uzanan Süreç

Geleneksel monarşiden batı tarzı diktatörlüğe uzanışı temsil eden Rıza Şah dönemi, esas olarak, etkin bir Fars ulusçuluğunun inşa etmeyi, Fars dilinin Arapça etkisinden arındırma ve İslâmî geçmişi yadsınmayı hedeflemiştir. Bu dönemde ortaya konulan söz konusu politikaların yanı sıra, “Beyaz Devrim” politikası³⁰ gerek İran’da ulemanın gerekse de Şiiliğin konumu açısından önemli bir uygulama olarak ortaya çıktı. Rıza Şah dönemi boyunca ortaya konulan politikalar modernizasyon ve ulusal kimliğin inşası temelinde sınırlı etkiye sahip olmuş ve 1979 tarihli dini milliyetçiliğin ifadesi olan İran İslâm Devrimi’ni engelleyememiştir.

Devrime uzanan süreç ulema sınıfının da yükselişini temsil etmiştir. Özellikle Rıza Şah dönemi öncesinde ve sonrasında cereyan eden Tütün Krizi, Anayasa Devrimi, Musaddık Darbesi ve Toprak Reformu ulema sınıfının halk tabanında ve devlet kademelerinde etkinliğinin artmasına sebep olmuştur. Bunlardan biri 1891-1892 Tütün Krizi idi. Mart 1890’da Şah’ın tütün üretimine dair Binbaşı Talbot’a yetki vermesi ve ulemaya müracaat üzerine fetva ile söz konusu hakkın durdurulması olmuştur.³¹ Bir diğer önemli olay ise 1906-1911 Anayasa Devrimi’dir. Tütün Krizi’nde Şaha geri adım attıran ulema, söz konusu süreçte de laik entelektüeller ile birlikte Şah’a karşı Anayasa Devrimi için mücadele etmiş ve başarılı olmuştur.

Söz konusu iki olay ulema sınıfının hanedana feodal çıkarlarla bağlı olanlar ile anayasacılar tarafından aldığı desteği göstermesi açısından oldukça önemlidir.³² Ulema sınıfının etkinliğinin artmasında diğer önemli iki olay ise 1953 Musaddık Darbesi ve 1962-1966 yıllarında yapılan Toprak Reformu olmuştur. Geleneksel burjuvazi ile ulema sınıfı arasındaki işbirliğini göstermesi açısından önemli olan gelişmelerle birlikte, Beyaz Devrimi takip eden toprak reformu ve ortaya konulan modernleşme hareketi, kitle muhalefetini körüklemiştir.

Kuşkusuz dönemin gerek Pehlevi Hanedanlığı gerekse de ulema

30 Görçün, Ö. (2005). *1979 İran İslâm Devrimi Sonrası Türkiye İran İlişkileri*. İstanbul. Beta. S.26-30.

31 Dilek, K. (2007). İran’da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri. *Akademik Ortadoğu*. Cilt 2. Sayı 1. S.4-7.

32 Görçün, Ö. (2005). *1979 İran İslâm Devrimi Sonrası Türkiye İran İlişkileri*. İstanbul. Beta. S.30-38.

sınıfı açısından en önemli başlıklarından biri de dış politika olmuştur. Özellikle devrime giden süreç ve ulema sınıfının yükselişi incelendiğinde, “emperyalist Batı ve işbirlikçi Şah yönetimi” söylemi kitleleri harekete geçiren bir unsur olarak öne çıkmıştır.³³ Gerek Musaddık’ın “emperyalist” batı tarafından devrilmiş olması; gerekse de İngiltere ve Amerika ile girilen yoğun ilişkiler halk tabanında rejime yönelik tepkiyi hızla yükseltmiştir.³⁴ 11 Şubat 1979 tarihiyle birlikte İran ulema sınıfının yükselişi devrimle sonuçlanırken³⁵, devrimin ana aktörü olan Humeyni’nin gerek Şiilik özelinde gerekse de Batı karşısındaki duruşu noktasında “rejim ihracı” ve “Şii Ekseni” tartışmaları gündeme gelmiştir.

1.3. İmam Humeyni ve Siyasal Aksiyon Olarak Yükselen Şiilik

İç ve dış politika açısından ulema sınıfının artan etkinliğinin devrimle sonuçlanması ile birlikte Şiilik yeniden ele alınmıştır. Said Hacaryan’ın ifadesi ile “modernizme karşı modernitenin zaferi olan söz konusu süreç; devrimle birlikte Fars Şiiliğinin Fetret döneminde etkili olan “din-ü millet birdir” anlayışından, Sünni ekolde daha belirgin olan “din-ü devlet birdir” anlayışına geçişi temsil etmiştir.³⁶ Şii sekülerleşme olarak ifade edilen söz konusu değişim, fıkıhın sekülerleşmesi ile birleştirilerek, sabit olan tartışmaya açılmış ve Humeyni eliyle yeni bir sistem inşa edilmiştir. Bu çerçevede İran İslâm Cumhuriyeti, İslâm’ı ideolojikleştirirken, Humeyni tarafından ortaya konulan yeni fıkhi yorumlarla birlikte devletin kurumsallaşmasında ve karar alma mekanizmalarında sınır ve kısıtlılığın yok edilmesini hedeflemiş, reel politik temelinde rasyonel hareket edilmesini ve rejim unsurlarının gerektiğinde araçsallaştırılmasını öngörmüştür.

Humeyni’nin Velayet-i Fakih’i³⁷ ile devrimin önemli aktörü olan Bezirgân’ın Fransız Cumhuriyeti sistemi çeşitli tartışmalarla birlikte sentezlenerek, ilahi haklar ile insan haklarının, teokrazi ile demokrasinin, hakkın sesi ile halkın sesinin ve ruhani otorite ile halk egemenliği arasında karma bir düzen ortaya çıkartılmıştır.³⁸ Söz konusu sistemle birlikte Şiilik de yeniden ele alınmıştır. Humeyni tarafından Şiiliğin devrimci

33 Gündoğan, Ü. (2011). Geçmişten Bugüne İran İslâm Devrimi. *Ortadoğu Analiz*. Cilt 3. Sayı 29. S. 3-5.

34 Abrahamian, E. (2009). *Modern İran Tarihi*. İstanbul. İş Bankası. S.177.

35 Al Jazeera Türk, “İran: Bir Devrimin Anatomisi”, 2 Şubat 2014, Bkz: <https://www.youtube.com/watch?v=Y1SRxk2eU4g>. Erişim Tarihi: 22.06.2015.

36 Sarı, İ. (2015). 1979 Devrimi Sonrası İran’ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. Cilt 2. Sayı 1. S.4-8.

37 Tafhoğlu, S. (2013). İran İslâm Cumhuriyeti’nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı Velayet-i Fakih. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt 68. No 3. S.3-6.

38 Abrahamian, E. (2009). *Modern İran Tarihi*. İstanbul. İş Bankası. S.214.

bir ideoloji haline getirilmesi ile birlikte, Tevhidi Doktrinle İran İslâm Devleti'nin esasları *tek üstün otoritenin Allah oluşu, ülke sorunlarının usuli gelenek yolu ile içtihat çerçevesinde çözümü, İslâm'la uyuşmayan yönetimlerle mücadele, siyaset ve dinin bir arada ele alınması* olarak ortaya konmuştur.³⁹

Söz konusu ilkelerle birlikte Humeyni Şiiliğin “kayıp imamın” pasif şekilde beklenmesi olmadığını tam tersine Velayet-i Fakih ile birlikte Şiiliğin içerisine sıkıştığı bu pasif durumdan aktif bir siyasi mezhebe dönüşeceğini ifade etmiştir. Devrimci temelde Şiiliğin yeniden ele alınması ve bu doğrultuda mücadele eden ve ölenlerin de Humeyni tarafından “şerefli devrim şehidi” olarak anılması, Şiiliğin yeni cumhuriyette alacağı konumu göstermesi açısından kritiktir.⁴⁰ 1979 İran İslâm Devrimi ile birlikte jeopolitik konumundan kaynaklanan etkinliğine din unsuru dolayısıyla Şii kimliğini de ekleyen İran, bu tarihlerle birlikte rejim ihracı politikası kapsamında hareket etmeye başlamış; İmam Humeyni ve dini liderler Arap ve Müslüman toplumlardaki Şiilerle ilişkileri geliştirme yönünde çeşitli adımlar atmıştır.⁴¹

Süreç kapsamında İran-Irak savaşının ardından gerek bölgesel gerekse de uluslararası boyutta daha pragmatist politikalar izlenmesi gerektiği yönünde görüş ortaya koyan İran, 11 Eylül ile birlikte Afganistan ve Irak işgalleri sonrasında Şii kimliği politikası ile tekrar gündeme gelmiştir.⁴² 11 Eylül sonrasında Irak'ta Saddam Hüseyin'i deviren ABD yönetimi, işgal sonrasında gerek bölge gerekse de Irak içerisindeki istikrarı sağlayamamış bölge ülkeleri ile ittifak yapma durumunda kalmıştır. Bu işgal sonrasında etkinliği artan Şii nüfus dolayısıyla her ne kadar İran ile masaya oturma fikrinden kaçınılmış olsa da gelişmeler bunu zorunlu kılmıştır. İran, Irak ile birlikte jeostratejik avantajını politik yönde kullanmış, Irak'ta Şii nüfusu yüzde 65'lere ulaşmıştır.⁴³

Şii etkinliği bu şekilde gün yüzüne çıkarken; 2000'lerle birlikte başlayan “Şii Hilali” söylemi ilk kez Kral Abdullah⁴⁴ tarafından dile getirilmiştir.⁴⁵

39 Rustamov, R. (2004). “İran'da İslâm, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir İnceleme”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. S.55-60.

40 Balkan, S. Tiryaki, F. (2014). İran Mitolojisinin İslâm Devrimindeki Rolü, Humeyni ve Şah'ın Söylemlerinin Analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. Cilt 1, Sayı 2. S.21.

41 Barzegar,K.,(2008): “Iran and The Shiite Crescent: Myths and Realities” Islamic Azad University.s.3-8.

42 Cordesman, A. Kasting, N. Shelela, R. (2013). *US and Iranian Strategic Competition: The Impact of Afghanistan, Pakistan, India and Central Asia*. Center for Strategic and International Studies. Washington DC. 14-25.

43 CouncilForeignRelations, “TheSunniShiaDivide”, Şubat 2016, Bkz: http://www.cfr.org/peace-conflict-and-human-rights/sunni-shia-divide/p33176#1/?cid=otr-marketing_url-sunni-shia_infoguide Erişim Tarihi: 24.01.2016.

44 Ian Black, “Fear of Shia Full Moon”, 26 Ocak 2007, Bkz: <http://www.theguardian.com/world/2007/jan/26/worlddispatch.ianblack> Erişim Tarihi: 28.01.2016

45 Helfont,S.,(2009): “TheMuslimBrotherhoodandtheEmerging ‘ShiaCrescent” Tel Aviv

Kral’a göre İran ile başlayan Şii kuşağı Amerikan yönetiminin Irak müdahalesi ile birlikte Irak’ı da içine almış; daha sonrada Alevi elitlerin yönettiği Suriye’de etkin hale gelmiş ve Lübnan’da Şii nüfusun artması ile birlikte etkinliğini daha da artırmıştır. Bölgede olası Şii kuşatması konusuna Vali Nasr⁴⁶ tarafında kaleme alınan bir makale dikkat çekici olmuştur. Vali Nasr’a göre Şii 1979 İran Devrimi sonrasında ilk aşaması başlayan Şii kuşatması, 2003 Irak müdahalesi ile birlikte ikinci aşamasına gelmiştir.⁴⁷ Söz konusu yaklaşıma göre, Şii uyanışı ile birlikte Şiilerin nüfusunun önemli bir kısmını oluşturduğu Akdeniz’den Pakistan’ uzanan bölge etkilenecek; Ortadoğu’da gelişmelerin seyrini Şii-Sünni mücadelesi belirleyecektir. İran yönetimi tarafından reddedilen yaklaşım esas olarak mezhepsel-kutuplaştırıcı bir söylem olarak değerlendirilmiştir.⁴⁸

Bu doğrultuda İran yönetimi, sahip olduğu Şii kimliğini yumuşak güç kullanımı için araçsallaştırırken, milli çıkarlar doğrultusunda teo-politik bir uygulama olarak da ele almaktadır.⁴⁹ Şii uyanışına dair ortaya konan bu yaklaşımla birlikte İran’ın Şiiler üzerinden yürüttüğü politikanın Şii kuşatmasından ziyade İsrail’i çevrelemeye dönük bir politika olduğu şeklinde savlar da ortaya konulmuştur.⁵⁰ Hizbullah örneği ile açıklanan bu yaklaşıma göre Hizbullah’ın İran ve Suriye tarafından desteklenmesi ile birlikte, bu desteğin Sünni Hamas’ı da içermesi, İran’ın Şii yaklaşımın pragmatist olduğu yönünde yorumlanmıştır. Söz konusu analizler temelinde ortaya konulan İran Şii kimliği ve geçirdiği evreler, bir sonraki bölümde İran jeopolitiğine yansımaları ile ele alınacaktır.

2. Şii Jeopolitiği ve İran: Ortadoğu’da Halk Ayaklanmaları “Şii Hilali”nde Son Perde mi?

1.1. Ortadoğu’da Şii Nüfus: Irak’ta Artan Şii Etkinliği

Dünyadaki Müslüman nüfusun yüzde %10-13’ünü oluşturan Şiiler, 154 ile 200 milyon arasında değişen bir nüfusa sahiptir. Irak yüzde %60-65

University. S.2-3.

46 Nasr, V. (2006). The Shia Revival: How Conflicts Within Islam Will Shape the Future. Norton&Company. Inc. S.1-13.

47 Council on Foreign Relations, “The Emerging Shia Crescent: Implation for Middle East” 21 Haziran 2006.Bkz: http://www.cfr.org/content/meetings/emerging_shia_crescent_summary.pdf. Erişim Tarihi: 28.01.2016.

48 Yousefi,A.,(2009): “Whose Agenda Is Served by the Idea of a Shia Crescent?” Turkish Journal of International Relations Vol:8 No:1. S.3-5. Sinkaya, B. (2007). Şii Ekseni Tartışmaları ve İran. *Avrasya Dosyası*. Cilt 13. Sayı 3. S.2-3.

49 Barzegar,K.,(2008): “Iran and The Shiite Crescent: Myths and Realities” Islamic Azad University. 3-5.

50 Şahin, M. (2006) “Şii Jeopolitiği: İran için Fırsatlar ve Engeller,” *Akademik Orta Doğu*, Cilt 1, No.1. s.39-55.

oranlarındaki Şii nüfusu ile İran'dan sonra en yoğun Şii nüfusa sahip ülke olmakla birlikte, Lübnan %35, Bahreyn %70, Kuveyt %30, Katar %20, Birleşik Arap Emirlikleri %16, Suudi Arabistan %5, Suriye %10-12 ve Yemen %35 oranında Şii nüfusa sahiptir.⁵¹ İçerisinde barındırdıkları Şii nüfus ile birlikte bu Şii nüfusun hepsi Arap olmayıp Kürt, Türk, Azeri gibi farklı unsurları da barındırmaktadır. Bu açıdan heterojen bir yapıya sahip olan bölge ülkelerinde Şii Hilali çerçevesinde bir politika geliştirmek çeşitli zorlukları bünyesinde barındırır da İran İslâm Cumhuriyeti Şii faktörünü resmi düzeyde olmamakla birlikte bölgesel etkinliğini yerel düzeyde sağlamlaştırma noktasında kullanabilmektedir.

Devrimden itibaren dönemsel olarak değişmekle birlikte Şiilere dönük politikalarla gündeme gelen İran İslâm Cumhuriyeti 2003 Irak müdahalesi sonrasında değişen siyasi dengelerle Irak'ta etkinliğini arttırmıştır. Bu etkinlik Irak'ta nüfusun yaklaşık %60-65'ini oluşturan Şiilerin yönetime gelmesiyle Ortadoğu'da bir Şii kuşağının ortaya çıktığı yönünde çeşitli iddiaları tekrar gündeme getirmiştir. Özellikle George W. Bush dönemi politikaları ile birlikte gerek uluslararası gerekse de bölgesel anlamda bir kuşatmaya maruz kaldığını düşünen İran yönetimi bu doğrultuda jeopolitik olarak Şii nüfusu bir dış politika aracı olarak değerlendirerek ulusal çıkarları gereği bu unsurların desteklenmesi gerektiğini fiilen göstermiştir. Amerikan yönetimi açısından ise Şii kuşağı söylemi bölgeyi kontrol edebilme noktasında önemli bir argüman olarak ele alınmıştır.

Bu doğrultuda Irak işgali sonrasında Amerikan yönetiminin istikrarı sağlamada yetersiz kalması ve oluşan bu ortamda farklı aktörlerin devreye girerek çıkar yarışında bulunması, İran yönetimini Irak konusunda avantajlı hale getirmiştir. Süreç içerisinde özellikle işgal sonrasında Irak'ta istikrarın sağlanması, güvenliğin tesisi ve siyasi sürecin geliştirilmesine dönük atılacak adımlarda İran'ın göz ardı edilemeyeceğinin anlaşılması İran ile masaya oturmayı zorunlu hale getirmiştir. Bu doğrultuda gelişen süreç sonrasında Irak'ta Şii çoğunluk iktidara gelmiş; bölgede ki Şii uyanışı doğrultusunda özellikle Suudi Arabistan tarafından çeşitli endişeler dile getirilmiştir.⁵² Başkan Obama dönemi ile birlikte Amerikan askerinin Irak'tan çekilme süreci ve sonrasında güvenliğin ve siyasi istikrarın sağlanma aşamaları tartışma konusu olurken; İran yönetimi özellikle seçim sürecinde Şii siyasi aktörler lehinde çeşitli politikalar izlemiştir.

Bu doğrultuda seçim sürecinde bazı Sünni ve Seküler grupların seçim yasağı almasında etkili olmuş;⁵³ 2009 seçimleri sonrasında da Şii

51 Luomi,M.,(2008): "The Regional Shia-Sunni Divide in The Middle East" The Finnish Institute of International Affairs. S.5-7.

52 Blanchard, C. (2010): "Saudi Arabia: Background and US Relations" Congressional Research Service, RL33533. S.18-22.

53 Biddle,S.,(2014): "Evaluating U.S. OptionsforIraq" George Washington University. S.6-10.

etkinliğinin hâkim olduğu bir hükümet kurulması doğrultusunda hareket etmiştir. Sünni bloğun güçlü ismi olan İyad Allavî'nin çoğunluğu oluşturup hükümeti kuramamış olması; gerek bürokrasi gerekse de bölgesel anlamda Şii etkinliğini artırması İran yönetimini memnun etmiştir. İran'ın artan etkinliği karşısında ise; geçmişte Amerikan Birlikleri Komutanı General Petraeus tarafından tasarlanan “Sünni Uyanışı” planı⁵⁴ bu dönemde de Şiiilerin etkinliğini dengelemek adına Irak üzerinden Sünnileri sisteme entegre etme şeklinde kendini göstermiştir.⁵⁵

1.2. Irak Müdahalesi Sonrasında Fars Şii Jeopolitiğinde İkinci Dalga: Arap Baharı

17 Aralık 2010 tarihinde başlayan; Tunus, Mısır, Bahreyn, Yemen, Lübnan, Libya ve Suriye’de etkili olan ve “Arap Baharı” olarak adlandırılan halk ayaklanmaları karşısında İran İslâm Cumhuriyeti bölgesel etkinliğini artırma temelinde yeni avantajlar yakalamıştır. Bölgede politik anlamda önemli pozisyonda bulunan İran İslâm Cumhuriyeti özellikle Amerikan müttefiki olan ülkelerdeki hareketlenmeyi Şii etkinliği dolayısı ile fırsat olarak değerlendirmekle birlikte, süreci ABD ve Batı etkisinden çıkarma hedefi doğrultusunda hareket etmiştir. Bölge ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından İran'ın jeopolitik etkinliğinin artması yönünde çeşitli endişelerle ifade edilen süreç;⁵⁶ aynı zamanda ABD yönetiminin Ortadoğu’da etkinliğinin azaldığı yönünde çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir.⁵⁷ Bu doğrultuda söz konusu bölümle birlikte İran İslâm Cumhuriyeti’nin gerek Arap Baharı sürecinde gerekse de sonrasında yaşanan gelişmelerde aldığı pozisyon ve bu doğrultuda ABD yönetiminin politik duruşu kritik edilecektir.

1.2.1. Tunus, Mısır ve Libya’da Halk Ayaklanmaları: Temkinli İran

17 Aralık 2010 tarihinde halk ayaklanmalarının Tunus’ta başlaması ile birlikte küresel aktörlerin Tunus’a yaklaşımları kamuoyu tarafından kritik edilirken; özellikle bölge ülkelerindeki etkinliği dolayısı ile ABD politikalarının ne yönde seyredeceği merak konusu olmuştur. Ayaklanmalar

54 Jabouri,N.,Jensen, S.,(2008): “The Iraqiand AQI Roles in the Sunni Awakening” Center for Strategic Studies at the National Defense University, Prism.2 No:1. S.11-16.

55 Gürler, R. Özdemir, Ö. (2014). El Kaide’den Post Kaide’ye Dönüşüm. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi. Cilt 1, Sayı 1. S.10-13.

56 Guffey., R. A., Kaye, D. D., Martini, J., Watkins, J., Wehrey, F., (2010) “The Iraq Effect: The Middle East After the Iraq War”, RAND Cooperation Report, ss: 38-43.

57 Guffey., R. A., Kaye, D. D., Martini, J., Watkins, J., Wehrey, F., (2010) “The Iraq Effect: The Middle East After the Iraq War”, RAND Cooperation Report, ss: 21-30.

süresince Washington yönetimince ortaya konulan sınırlı politikalar İran açısından bölgede ilerleme fırsatlarını da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede Tunus ve ayaklanmaların sonraki durağı olan Mısır, ABD ve müttefikleri açısından statükonun korunması olarak kendini gösterirken; İran ayaklanmaları “İslâmi uyanış”⁵⁸ olarak değerlendirmiştir.

Bu doğrultuda Mübarek Mısır’ının ABD’nin Ortadoğu’daki en yakın müttefiklerinden biri olması, İran karşıtı ittifaka Suudi Arabistan ile birlikte öncülük yapıyor olması, ABD’deki Yahudi lobisinin Mısır yönetiminin görevde kalması için çaba göstermesi ve Mısır’ın İsrail ile barış imzalamış bir ülke olması dolayısıyla İran, Mısır ayaklanmalarını desteklediğini ifade etmiştir.⁵⁹ Bu süreçte İran yönetimi bir yandan stratejik ve ideolojik olarak Mısır ile ilişkileri iyileştirme noktasında hareket ederken, diğer taraftan kendi ülkesindeki olası halk ayaklanmalarını durdurma ve muhaliflerle uluslararası bağlantıları kesme yönünde çeşitli politikalar izlemiştir.⁶⁰

Tunus ve Mısır’da mevcut statükoyu rejimin değişmesi durumunda dahi koruma politikası üzerinden hareket eden Obama yönetimi, ayaklanmaların bir diğer noktası olan Libya’da da Kaddafi yönetimini hedef olarak almamış; daha ziyade şiddetin sonlandırılması ve masaya oturulması yönünde çağrılarda bulunmuştur (Cooper, 2012: 8-10). Libya’da ayaklanmaların müdahaleyi gerektirecek hale gelmesi üzerine Obama yönetimi BM Güvenlik Konseyi ile birlikte hareket etme doğrultusunda politika geliştirmiş; bu çerçevede 31 Mart’ta Komuta NATO’ya devredilmiş; ilk harekete geçen Fransa olmuştur. Kaddafi’nin ayaklanmalar ile düşürülmesi ve sonrasında müdahalenin gerçekleştirilmesinin ardından, Amerikan yönetimi Afganistan ve Irak’takinden farklı olarak arka planda kalmayı ve süreçte Avrupalı ülkelerin etkin olmasını tercih etmiştir (Cooper, 2012: 8-10).

1.2.2. Lübnan’da Olası Halk Ayaklanmaları ve Hizbullah Hattında İlerleyen İran

Arap Baharı sürecini küçük çapta yaşayan Lübnan’da uzun vadeli halk ayaklanmaları ihtimali İran açısından özellikle Hizbullah etkinliği ve Şii kimliği temelinde ele alınmıştır. 1990’lı yıllarda siyasal sistem olarak Suriye rejimi ve onun Lübnan’daki farklı dinsel ve mezhepsel kesimlerinden müttefikleri tarafından idare edilen Lübnan’da Şiiler, %34 oranla en

58 Al Jazeera Türk, “Arap Baharı’nda İran ve Türkiye”, 5 Nisan 2012, Bkz: <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-baharinda-iran-ve-turkiye> Erişim Tarihi: 31.02.2016.

59 Kitchen, N., (2012): “The Contradictions of Hegemony: The United States and the Arab Spring” London School of Economics and Political Science. S.3-6.

60 Chubin, S. (2012). “Iran and the Arab Spring: Ascendancy Frustrated”. Gulf Research Center. S.15-20.

büyük çoğunluğa sahip olan gruptur. Hizbullah’ın da temelini oluşturan Şiiler esasen 1970’li yıllarda Emel Örgütü altında Lübnan’da örgütlenmeye başlamışlardır.⁶¹ Süreç içerisinde özellikle İsrail’in saldırıları ve Musa Sadr’ın ortadan kaybolmasıyla ılımlı Emel Örgütü’nden kopan Şiiler, Hizbullah çatısı altında kendilerini ifade eder hale gelmişlerdir. Lübnan’da etkinliğini artıran Hizbullah 1992 yılında ilk kez seçimlere girmiş; 128 üyeli parlamentoda 8 koltuk kazanmıştır.⁶²

2009 seçimlerinde ise 10 sandalye ile seçimlerde temsil kazanan Hizbullah, Lübnan siyasetinin yasal bir aktörü olarak hareket etmektedir. İran’la olan stratejik işbirliği her iki tarafın da çıkar birlikteliğini sağlayan bir oluşumdur. Söz konusu birlikteliğin en önemli temeli, ortak Şii kimliğidir. İran’ın ön güvenlik cephe stratejisi gereği olarak, İsrail’in kuzey sınırında karşıt bir güç ortaya koyabilme amacını gerçekleştiren Hizbullah, İran için oldukça önemli hale gelmektedir.⁶³ Söz konusu bağlantı Amerikan yönetimince de farklı vesilelerle ortaya konmuş; Başkan Obama yönetimi 2010 yılı İran’ın askeri gücü hakkındaki raporunda İran-Hizbullah ilişkisine dikkat çekerek, İran’ın Irak, İran ve Lübnan’da Şii grupları eğittiğini ifade etmiştir.⁶⁴

ABD, İran ve Hizbullah bağlantısını bu şekilde ele alırken; bölgede diğer bir önemli Hizbullah müttefiki de laik Beşar Esad yönetimidir. İdeolojik olarak aynı paydada buluşmamakla birlikte stratejik nitelikte Hizbullah ile yakın temasta olan Suriye yönetimi, İran ile birlikte Hizbullah’ı bölgede ABD ve İsrail’i dengelemede önemli bir aktör olarak görmektedir.⁶⁵ Lübnan’da İran-Suriye hattında gerçekleşen Hizbullah etkinliği 12 Temmuz-14 Ağustos 2006 tarihleri arasında gerçekleşen Lübnan Savaşı sırasında daha da belirgin hale gelmiştir. Hizbullah’ın İsrail’in askeri mevzilerini ve sınıra yakın köylerini havan topu ateşine tutması ve İsrail’in de 5 askerinin ölmesi sonrasında topyekûn savaşa karşılık vermesi ile başlayan süreç, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin aldığı kararlar tarafların saldırıyı durdurmaları ile sona ermiştir.⁶⁶ Ateşkes ilanı sonrasında İsrail’in Hizbullah’ı açık bir askeri yenilgiye uğratamamış olması Hizbullah ve

61 Addis,C.,Blanchard,C., Katzman,K., Migdalovitz,C., Nichol,J., Sharp,J., Zanotti,J.,(2010): “Iran: Regional Perspectivesand U.S. Policy” Congressional Research Service R40849. S.1-9.

62 Addis,C.,Blanchard,C., Katzman,K., Migdalovitz,C., Nichol,J., Sharp,J., Zanotti,J.,(2010): “Iran: Regional Perspectives and U.S. Policy” Congressional Research Service R40849. s.9-15.

63 Zisser,E.,(2011): “Iranian Involvement in Lebanon” Military and Strategic Affairs Vol:3 No:1. S.7-9.

64 Federation of AmericanScientist, “Unclassified Report on Military Power of Iran”, Nisan 2010, Bkz: http://fas.org/man/eprint/dod_iran_2010.pdf. Erişim Tarihi: 28.01.2016.

65 Gray, D. andOspina, M. (2014): “Syria, Iran and Hizballah: A Strategic Alliance” Global Security Studies, Volume 5, Issue 1. S.6-10.

66 Tır,Ö.,(2007): “The Lebanese War of 2006: Reasons and Consequences” Department of International Relations, Middle East Technical University, Turkey. S.1-3.

dolayısıyla İran-Suriye hattının etkinliğinin artışı olarak yorumlanmakla birlikte Hizbullah, Arap dünyasında önemli bir sempati kazanmıştır. Amerikan yönetimi ise İsrail'in haklılığına bir kez daha vurgu yapmış; bölge barışı için savaş süresinde İsrail'e yapılan askeri ve mali desteğin sürdürüleceğini ifade etmiştir.⁶⁷

Ateşkes sonrasında krizden kimin etkin şekilde çıktığı tartışmaları devam ederken, İran yönetimi ateşkesten günümüze, Lübnan'ın krizde uğradığı kayıpların giderilmesi ve istikrarın sağlanması doğrultusunda çeşitli adımlar atmıştır. Söz konusu yardımlarla birlikte Lübnan'da Şii hareketin etkin olduğu bölgeler yeniden inşa edilirken; İsrail sınırındaki bir köye de İran Parkı kurulmuştur.⁶⁸ İran ve Suriye'den bu yönde destek alan Hizbullah Arap Baharı sürecinde Beşar Esad'ın yanında durmuştur. Bunun sonucunda Lübnan; Esad yönetimini destekleyen Şiiler ve muhalifleri destekleyen Sünniler olarak iki farklı krizle karşı karşıya kalmıştır. Lübnan'da İran İslâm Cumhuriyeti etkinliği temelinde bu şekilde ortaya çıkarken; süreç özellikle İran Hizbullah etkinliği dolayısı ile İsrail tarafından dikkatle takip edilmektedir. Monolitik devlet yapısı ve dini bölünmüşlük sebebiyle ayaklanmaların şiddetli yaşanmadığı Lübnan;⁶⁹ İran açısından Hizbullah temelinde Şii kimliğinin derinleştirilmesi noktasında ele alınmıştır.

1.3. Bahreyn ve Yemen: “Şii Uyanışı”nda Son Nokta mı?

Libya müdahalesi, Suriye krizi ve Lübnan ile birlikte Arap Baharı sürecinde gerek ABD gerekse de İran tarafından dikkate alınan bir diğer ülke ABD'nin Ortadoğu'da ki deniz kuvvetlerinin konuşlandığı ve Afganistan-Irak operasyonlarını destekleyen Bahreyn olmuştur. Muhaliflerin İran'dan destek aldığını iddia eden Bahreyn Yönetimi, nüfusun %70'ini Şiilerin oluşturması nedeniyle olası Şii etkinliğinden çekinmiş ve bu doğrultuda muhaliflere yönelik baskıyı arttırmıştır.

Esasen İran tarihten günümüze Bahreyn'i sahip olduğu Şii nüfusu ve konumu dolayısı ile arka bahçesi olarak görmekte ve bölgedeki Şii nüfus ile ilişkilerini merkezi Tahran'da olan Bahreyn Kurtuluş Cephesi vasıtası ile yürütmektedir.⁷⁰ Özellikle Şii gruplara yapılan baskılar sonrasında söz

67 Johnson,D.,(2011): “Hard Fighting Israel in Lebanon and Gaza” Arroyo Center and Project Air Force. S.13-20.

68 Kagan, W.,Majidyar, A., Pletka, D., Sullivan, M., (2012). “Iranian Influence in the Levant, Egypt, Iraq and Afghanistan”. American EnterpriseInstitute Report. S.31-41.

69 Kuşoğlu, B. (2013). Lübnan: Sadr Devriminden Arap Baharına. *Yasama Dergisi*. Sayı 23. S.12-13.

70 Chubin, S. (2012). “Iran andtheArab Spring: AscendancyFrustrated”. GulfResearch Center. S.21-27.

konusu eylemlerin ters etki yapabileceğini ifade eden Obama yönetimi ise benzer şekilde olası bir İran etkisinden çekinerek; muhaliflerle siyasal diyalog çağrısında bulunmuştur. Arap Ayaklanmalarını Ortadoğu’da ABD ve Batı etkisinin kırılması doğrultusunda bir fırsat olarak gören ve bu doğrultuda hareket eden İran yönetimi, bölgesel nüfuzunu genişletmeyi amaçlamıştır. Sürecin İslâm devrimi ile bağlantılı olduğunu iddia eden İran yönetimi, gerek Mısır’da gerekse de ayaklanmaların yaşandığı diğer ülkelerde muhaliflere destek mesajları vermiştir.⁷¹

Bu çerçevede Bahreyn’de yaşanan ayaklanmaları da desteklediğini ifade eden İran yönetimi, Suudi Arabistan’ın Bahreyn’e asker göndermesini kınamıştır.⁷² Yönetimde bulunan Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Bahreyn konusunda esas meselenin Amerikan yönetiminin ülkedeki askeri üssü olduğunu ifade etmiş; halkın demokratik taleplerinin uygun yöntem ve yönetimlerle dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. ABD yönetimi ise siyasal diyalog çağrısında bulunmuş; BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon da askeri mahkemelerde özellikle doktorlara, öğretmenlere ve diğer memurlara karşı verilen mahkûmiyet kararlarını eleştirerek; siyasi tutukluların serbest bırakılması çağrısında bulunmuştur.⁷³

Süreç içerisinde baskılar kısmen de olsa sonuç vermiş; Kral Hamad Bin İsa Al Khalifah, Şii muhalifler ile masaya oturma kararı almıştır. Bununla birlikte ayaklanmalar sırasında yaşananları araştırmak amacı ile kurulan Bahreyn Bağımsız Soruşturma Komisyonu yayınladığı raporda gösterileri bastırma sürecinde insan hakları ihlalleri olduğunu kaydederken, Kral raporda yer alan ifadeleri kabul ederek telafisi yönünde adımlar atılacağını ifade etmiştir.⁷⁴ Arap ayaklanmalarının bir diğer önemli noktası da Yemen olmuştur. Ayaklanmalar boyunca Obama yönetimi, Yemen’de de benzer şekilde mevcut statükoyu koruma politikası kapsamında hareket etmiş; rejimin değişeceğinin kesinleşmesi sonrasında ise Körfez İşbirliği Konseyi’nin hareket planı çerçevesinde Yemen’de olası istikrarsızlığın önüne geçmeye çalışmıştır.⁷⁵

1978 yılında darbe ile yönetimi ele geçiren Ali Abdullah Salih, 1990

71 Fürtig, H., (2013) “Iran and the Arap Spring: Between Expectations and Disillusion”, German Institute of Global and Area Studies Working Paper, pages: 6-8.

72 Downs, K. (2012). “A Theoretical Analysis of the Suudi Iranian Rivalry in Bahrain”. Journal of Politics and International Studies, Vol 8. S.10-13. Middle East Institute, “The Arab Spring: Implications for US Policy and Interests”, 13 Ocak 2012, Bkz: <http://www.mei.edu/content/arab-spring-implications-us-policy-and-interests>. Erişim Tarihi: 28.01.2016.

73 Doç. Dr. Veyse Ayhan, “Bahreyn’de Şubat İntifadası: Dışlanmışların İsyanı”, 11 Şubat 2011, Bkz: <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1534> Erişim Tarihi: 03.02.2016.

74 Ulrichsen, K. (2012). “After the Arab Spring: Powe rShift in the Middle East? Bahrain’s Aborted Revolution”. S.3-6.

75 Sharp, J., (2015) “Yemen: Background and US Relations”, Congressional Research Service Report, pages: 25-28.

Birleşmesi sonrasında Birleşik Yemen'in Cumhurbaşkanı olmuş; 2011 yılına kadar ülkede otoriter yapı muhafaza edilmiştir. Kuzey Yemen esas olarak Zeydi yani Şii çoğunluğu barındırırken; Güney Yemen ağırlıklı olarak Sünni-Şafi mezhebinden oluşmaktadır.⁷⁶ Ali Abdullah Salih esas olarak; Güney'in ayrılıkçı taleplerini kullanarak Kuzey'in, El Kaide tehdidinde vurgu yaparak ABD'nin ve Husi'leri kullanarak Suudi Arabistan'ın mali ve politik desteğini sağlama noktalarından hareket etmiştir. Tunus'ta 2011 yılı ile birlikte başlayan halk ayaklanmalarının bir diğer durağı olan Yemen son dönemde meydana gelen Husi darbesi ile tekrar gündeme gelmiştir. Kuzeyde yer alan Husilerin 2004 yılından bu yana çatışma halinde olduğu ülkede, Arap Baharı sürecinde sivil kayıpların ayaklanma boyunca artması yönetime yönelik eleştirilerin daha da sertleşmesi ile sonuçlanmış; bu doğrultuda Husi ayaklanmaları da şiddetini arttırmıştır.

1.4. Yemen'de Husi Darbesine Giden Süreç ve İran'ı Dengeleme Politikası

Muhalefetin genişlemesi ve Ali Abdullah Salih'in yönetimi terk etmesine uzanan süreçte, yönetim tarafından esas olarak; Husilerin ayaklanacağı, Güney'in bölünmek isteyeceği ve El-Kaide'nin ülke genelinde kontrolü ele geçireceği uyarıları yapılmıştır. 3 Haziran 2011'de Ali Abdullah Salih'in yaralandığı Başkanlık sarayı saldırısı sonrasında KİK üyelerinin de girişimleri ile 23 Kasım 2011'de Riyad'ta anlaşmaya varılmış; esas olarak Ali Abdullah Salih'in görevi yardımcısına bırakması, geçici hükümetin kurulması, üç ay içerisinde de Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılması öngörülmüştür. Bu doğrultuda 21 Şubat 2012'de Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış; muhalefetin de üzerinde anlaştığı Cumhurbaşkanı Yardımcısı Mensur El-Hadi Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

Seçimler sonrasında öncelikli gündem olan anayasanın yazım süreci 2014 Ocakına kadar tamamlanamayınca Hadi'nin görev süresi uzatılmış; fakat bu süreç Yemen'de istikrarın sağlanmasına yardımcı olmamıştır. Özellikle Husilerin talepleri ile artan muhalefet kanadının girişimleri sonrasında, 18 Mart 2013 tarihinde BM Temsilcisi Cemal Bin Ömer gözetiminde sürdürülen on aylık bir çalışma süreci sonrasında 24 Ocak 2014'te sona eren Ulusal Diyalog Konferansı'nın sonuç bildirgesi yayınlanmış ve esas olarak ülkedeki güvenlik sorunu, Güney bölgesinin talepleri ve artan istikrarsızlık noktasında çeşitli çözüm önerilerine yer verilmiştir.⁷⁷ Çözüm önerileri bir taraftan devam ederken diğer taraftan

76 Chubin, S. (2012). "Iran and the Arab Spring: Ascendancy Frustrated". Gulf Research Center. S.27-30.

77 Gaston, E. (2014). "Process Lessons Learned in Yemen's National Dialogue" US Institute of Peace, Washington DC, DC:20037. S.2-9.

Abdurmelik El-Husi önderliğindeki muhalifler gerekli reformların yapılmadığı gerekçesi ile başkent Sana’da da etkili olmaya başlamışlardır. 29 Ağustos 2014 ile birlikte Hükümet Husilerin geçiş sürecini tehlikeye soktuğu yönündeki uyarıları yinelerken; tarihler 2 Eylül’ü gösterdiğinde Husileri’de yönetime katacak yeni bir hükümet kurulması doğrultusunda ilk adımı atmak durumunda kalmıştır.

Hükümet tarafından atılan bu adımı Husiler “sivil itaatsizlik” doğrultusunda reddetmiş, 21 Eylül 2014’te hükümet binalarını kuşatarak Başkent Sana’yı denetim altına almıştır. 6 Şubat 2015 tarihinde ilan edilen Anayasa Deklarasyonu ile birlikte parlamento feshedilmiş; 551 üyelik bir halk konseyi tesis edildiği ve bu konseyin 5 kişiden oluşan başkanlık konseyini seçeceği ifade edilmiştir. 21 Şubat’ta Cumhurbaşkanı Hadi, Husilerin kuşattığı başkanlık sarayından kaçarak ülkenin güneyindeki Aden’e gelmiş ve istifasını geri çektiğini açıklayarak; Aden’i Yemen’in geçici başkenti olarak ilan etmiştir. Siyasi kriz sürerken; 25 Mart tarihinde Yemen Cumhurbaşkanı Hadi, ülkedeki Husi işgaline yönelik dış müdahale çağrısında bulunmuş; 26 Mart’ta Suudi Arabistan öncülüğünde “Onlu Koalisyon” oluşturulmuştur.⁷⁸

Suudi Arabistan, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Ürdün, Fas, Mısır ve Sudan’ın katıldığı koalisyon ile birlikte ‘Zafer Fırtınası Operasyonu’ kapsamında Husilerin kontrol ettiği stratejik bölgelere havadan saldırı düzenlenmiştir. Başta ABD olmak üzere Avrupa ülkelerinden ve Türkiye’den de destek alan operasyon, esas olarak İran ile Hürmüz Boğazı’nın paylaşılması ve İran’ın tehdit olarak algılanmaması dolayısı ile Umman tarafından desteklenmemiştir.⁷⁹ Rusya ve Çin’in veto tehdidi ve Husilerin daha fazla ilerlemeden durdurulması için BM Güvenlik Konseyinde görüşülmeden uygulanmaya sokulan operasyon, İran’ın bölgesel etkinliğini sınırlandırmak açısından da oldukça büyük bir müdahale olarak yorumlanmaktadır.

22 Nisan itibari ile hava operasyonun sonlandırıldığını bildiren operasyon sözcüsü tuğgeneral Ahmed Al-Asiri bundan sonraki sürecin “umuda dönüş” operasyonu kapsamında siyasi, diplomatik ve askeri çalışmalardan oluşacağını ifade etmiştir.⁸⁰ Özellikle Ortadoğu’da Şii nüfusuna ve dolayısı ile olası Şii üstünlüğüne vurgu yapan bölge devletleri; Irak, Suriye ve Lübnan’dan sonra Yemen’de de artan İran etkinliğinden endişe etmektedir. Bu bağlamda Yemen örneğinden de anlaşılacağı üzere,

78 Popp, R. (2015). “War in Yemen: Revolution and Saudi Intervention”. Center for Security Studies. No: 175. S.2-4.

79 Council on Foreign Relations, “Yemen in Crisis”, 8 Temmuz 2015, Bkz: <http://www.cfr.org/yemen/yemen-crisis/p36488>. Erişim Tarihi: 26.01.2016.

80 Sharp, J. (2015). “Yemen: Background and US Relations”. Congressional Research Service Report. RL34170. S.2-6,25-28.

ABD ve müttefiki ülkeler tarafından ortaya koyulan ‘Şii Uyanışı’ tezleri bölgenin ve özelde İran İslâm Cumhuriyeti’nin kontrolü noktasında kritik bir söylem olarak öne çıkartılmıştır.

3. “Arap Baharı”nın En Derin Krizi: Suriye

3.4.1. Suriye Krizi: Bölgesel ve Küresel Aktörler

“Arap Baharı”nın bir diğer durağı olan Suriye’de 2011 Mart ayı ile birlikte Muhalifler ve Esad yönetimi ile çatışmalar başlamıştır. Bu tarihle birlikte Suriye krizi gerek bölgesel gerekse de küresel yansımaları ile gündemin ilk sıralarına yerleşirken, mülteci meselesinden toprak bütünlüğüne, bölgesel siyasi istikrarsızlıktan küresel güç savaşına birçok konu başlığı tartışılmaktadır. Bu noktada başta Rusya, Çin ve İran olmak üzere bir blok Beşar Esad’lı yönetimin devamını savunurken, ABD ve AB’nin başı çektiği diğer blok da muhalifleri desteklemektedir. Söz konusu ittifakların değişken ve kırılğan yapısı “vekâlet savaşı”⁸¹ yürüten grupların ve gerek bölgesel gerekse de küresel aktörlerin değişen çıkar çatışmaları devreye girdiğinde gün yüzüne çıkmaktadır.

Söz konusu aktörlerle birlikte Suriye krizinin gün yüzüne çıkardığı çok boyutlu küresel rekabet çalışmanın da ana konusunu oluşturan İran’ın Şii yayımlacılığı açısından da tartışılmaktadır. Bu noktada İran ve ABD yönetimleri Suriye’de istikrar ve güvenliğin sağlanması ve uzun vadede Suriye’nin ne şekilde dizayn edileceğine dair bir rekabet ortamına girmiştir. Bu doğrultuda İran yönetimi krizin başlangıcında ihtiyatlı bir duruş sergileyerek reform ve diyalog çağrılarında bulunmuştur.⁸² Bu çağrılarının yanı sıra bir taraftan da kriz “ABD tehdidi” olarak tanımlanmış ve dini lider Hamanei bu konuda “Suriye’de çıkan olayların önemi diğer bölge ülkelerine nazaran oldukça farklıdır. Bölge ülkelerindeki ayaklanmaların temelinde anti-Siyonist bir kimlik yatarken, Suriye’de ki olaylar ABD ve İsrail tarafından kurgulanan, bölgede Siyonist etkinliği arttırmaya dönük eylemlerdir” ifadelerine yer vermiştir.⁸³ Böylece Suriye ile yürütülen 1980’lere uzanan ittifakın güçlenerek devam edeceğini net şekilde ortaya koyan İran, 2012 yılı başında çatışmaların şiddetlenmesiyle başta askeri

81 Foreign Affairs, “How proxy Wars Work in Syria”, November 12, 2015. Bkz: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-11-12/how-proxy-wars-work> Erişim Tarihi: 19.08.2016

82 Reuters, “Iran Condemns Interference in Syria, Hails Reform”, January 18, 2012. Bkz: <http://uk.reuters.com/article/uk-iran-syria-idUKTRE8oGoMF20120118> Erişim Tarihi: 19.08.2016

83 Geneive Abdo, “How Iran Keeps Assad in Power in Syria”, August 25, 2011. Bkz: <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2011-08-25/how-iran-keeps-assad-power-syria> Erişim Tarihi: 19.08.2016.

Meir Javedanfar, “Khamenei won’t Support Assad to the End”, August 13, 2011.

Bkz: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/aug/13/khamenei-support-assad> Erişim Tarihi: 19.08.2016.

olmak üzere ekonomik ve diplomatik desteğini arttırmıştır.

Suriye konusuna ulusal çıkar temelinde yaklaşan Tahran yönetimi, krizin bölgesel-küresel bağlantılarına özellikle vurgu yaparken, başta ABD olmak üzere Körfez ülkelerinin ve Batı Avrupa devletlerinin muhaliflere destek vermesiyle Esad’a olan desteğini daha da arttırmıştır. Bu süreçte İran ile bölgesel anlamda diplomatik bir mücadele alanı olan Suriye konusunda Obama yönetiminin güvenlik danışmanları, Suriye’nin İran’dan kurtarılması gerektiğini savunurken; bunun sağlanması durumunda İran’ın Lübnan’a uzanan bölgedeki gücünde ciddi kırılma olabileceği tezini ortaya atmıştır.

Obama yönetimi Suriye üzerinde İran etkisini kırma hedefine yönelik hareket ederken; İran yönetimi ise ayaklanmaların yaşandığı diğer ülkelerde ortaya koyduğu politikanın aksine Suriye’de Esat rejimine destek vermiş, I. Cenevre Konferansı’nda Esad’ın gitmesine dönük istekleri sert şekilde eleştirirken iç işlerine müdahale olarak yorumlamıştır.⁸⁴ Suriye’nin kaybedilmesi durumunda Ortadoğu’da bölgesel güç olma hedefinin ciddi yara alacağını farkında olan İran yönetimi, Amerikan yönetiminin Suriye konusunda ki tutumuyla halk hareketlerini saptırmayı hedeflediğini ifade etmiştir.⁸⁵ Söz konusu anlayış 2013 Haziran seçimlerinde “itidalli dış politika” söylemi ile iktidara gelen Hasan Ruhani döneminde de devam etmiş Tahran yönetimi Suriye’de ki asıl sorunun “dış müdahale ve terörist gruplar” olduğunu vurgulamıştır.⁸⁶

Suriye’de şiddetin giderek artması ve süreçte askerî müdahale tartışmalarının gündeme gelmesi ile birlikte başta İran olmak üzere Rusya ve Çin müdahale karşıtı politikalarla öne çıkmıştır. Bu çerçevede BM nezdinde çeşitli müzakerelerin yanı sıra Kofi Annan’ın girişimleriyle özellikle Suriye’nin Dostları toplantılarına çağırılmayan Rusya ve Çin’i dâhil etmek üzere Cenevre’de ‘Suriye Eylem Grubu’ adı altında uluslararası bir toplantı düzenlenmiştir. I. Cenevre Konferansı olarak adlandırılan bu toplantıya İran davet edilmemiş;⁸⁷ BM Genel Sekreteri Ban Ki-Mun Kofi Annan toplantı konusunda İran’ı bilgilendireceğini ifade etmiştir.⁸⁸

Toplantıdan çıkan kararlar birlikte Rusya’nın yoğun çabaları sonucu,

84 Al Jazeera Türk, “İlk Cenevre’den Bu Güne”, 24 Ocak 2014. Bkz: <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/ilk-cenevre-den-bugune> Erişim Tarihi: 19.08.2016

85 Rafati, N., (2012): “Iran and the Arab Spring”. IDEAS Publication Report, SR011. S.1-4.

86 Al Jazeera Türk, “İlk Cenevre’den Bu Güne”, 24 Ocak 2014. Bkz: <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/ilk-cenevre-den-bugune> Erişim Tarihi: 19.08.2016

87 TC Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, “Suriye Grubu İran Olmadan Toplanıyor”, 28 Haziran 2012, Bkz: <http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/surye-grubu-ran-olmadan-toplaniyor/6114> Erişim Tarihi: 03.02.2016.

88 Al Jazeera Türk, “Kronoloji: Suriye’de İsyandan İç Savaşa”, 27 Aralık 2013, Bkz: <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-suriyede-isyandan-ic-savasa>. Erişim Tarihi: 25.05.2015.

tarafsız bir ortam oluşturmak amacı ile oluşturulacak geçiş hükümetinde İran'ın da istediği şekilde Esat'ın yer alması karara bağlanmıştır.⁸⁹ 22 Ocak 2014 tarihinde düzenlenen II. Cenevre Konferansına da İran çağırılmazken, buradan da herhangi bir karar çıkmamıştır.⁹⁰ Süreçte gelinen noktadan anlaşılmaktadır ki, İran yönetimi dikkate alınmadan atılacak herhangi bir adım bölgesel sorunların çözümünde etkili olmamaktadır. Bununla birlikte özellikle İran ve Batılı ülkeler arasında Nükleer Kriz Anlaşması ile yumuşayan ilişkiler sonrasında Suriye krizinin çözümünde olası İran etkisine dönük daha ılımlı mesajlar verilmeye başlanmıştır. Söz konusu sürece girilmesi ile birlikte 2015 tarihinde Cevad Zarif nezdinde öncelikli olarak ateşkesin sağlanması, kurulan geçiş hükümetiyle birlikte gerekli düzenlemelerin yapılması ve gözetim altında seçimlere gidilmesi gibi başlıklar ortaya konmuştur.⁹¹

4.2.2. İran'ın Suriye'deki Varlığı ve Uzun Vadeli Hesaplar

İran'ın diplomasi temelinde yürüttüğü bu faaliyetlerle birlikte Suriye ile oluşturduğu bu ittifakın ne derece uzun vadeli olacağı bölgesel ve uluslararası politika açısından sıkça tartışılan konu başlıklarından biri olmuştur. Özellikle İran'ın Suriye'deki askeri, ekonomik ve politik çıkarları düşünüldüğünde Esad rejimi lehine atılan adımlar her ne kadar rasyonel görünse de bölgesel müttefiklik ilişkilerinin kırılabilirliği ve Rusya'nın bölgede artan etkisi düşünüldüğünde soru daha da önemli hale gelmektedir. Bu kapsamda özellikle çalışmanın ana konusunu da oluşturan Şii yayılmacılığı tezi ve İran'ın Suriye'de ki askeri varlığı öne çıkan konulardan biri olmuş ve İran yönetimi Suriye'de ki varlığını bu yönde kuvvetlendirme iradesiyle hareket etmiştir.

Bu doğrultuda İran yönetimi Esad karşıtı güçlerin Suriye'deki asıl amaçlarının Filistinli Direniş Örgütlerinden, Lübnan Hizbullah'ından, Suriye ve İran'ın desteklediği diğer gruplardan oluşan direniş cephesinin ortadan kaldırmak olduğunu savunmuştur.⁹² İran'ın önemle üzerinden durduğu söz konusu cephenin Şii ayağı Suriye'de genel olarak dört ana grup etrafında dağılmaktadırlar. Haş-i Şabi olarak da bilinen Iraklı

89 Al Jazeera Türk, "İlk Cenevre'den Bu Güne", 24 Ocak 2014, Bkz: <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/ilk-cenevreden-bugune> Erişim Tarihi: 02.02.2016.

90 The Iran Primer, "Iran Attends Syria Peace Talks in Vienna", November 17, 2015. Bkz: <http://iranprimer.usip.org/blog/2015/nov/17/iran-attends-syria-peace-talks-vienna> Erişim Tarihi: 19.08.2016.

91 TRT World, "Zarif Visits Damascus to Discuss Syria Proposal to UN", August 12, 2015. Bkz: <http://www.trtworld.com/mea/zarif-visits-damascus-to-discuss-syria-proposal-to-un-5909> Erişim Tarihi: 19.08.2016.

92 Wassim Raad, "Why America Wants to Attack Syria", 9 September 2013. Bkz: <http://www.voltairenet.org/article180158.html> Erişim Tarihi: 20.08.2016.

milisler, Suriyeli milisler, Lübnanlı milisler ve doğrudan İran ile bağlantılı olan Şii milisler olarak incelenen bu grupların dışında dünyanın farklı noktalarından gelen Şii gruplarda silahlı harekete katılabilmektedir. Özellikle Lübnan Hizbullahı içerisinde barındırdığı 7-10 bin milisi ile Doğu Asya, Yemen ve Afrika’dan gelen gönüllü milislerce oluşturulmuş Ebu-l Fadıl El Abbas Tugayı, Iraklıların Suriye’de oluşturdukları Zülfikar Tugayı bu gruplara örnek verilebilmektedir.⁹³

Gruplar bu şekilde ortaya çıkarken Suriye’de ki İranlı Şii milislerin sayısına dair kesin veriler bilinmemekle birlikte, söz konusu grupların eğitimi, gerekli askeri donanımın sağlanması ve Suriye’ye geçişlerinin sağlanmasında İran kilit rol oynamaktadır. İran yönetimi her ne kadar bu gruplarla Esad’a destek verme doğrultusunda askeri faaliyetler yürütse de uzun vadede Suriye krizinin çözümü için muhaliflerle Esad’ın masaya oturup siyasi diyaloga başlaması gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁴ Diplomasiye dönük bu vurgularla birlikte özellikle ABD’nin bölgedeki varlığından oldukça rahatsız olan ve sık sık “bölgesel çözüm” başlığını vurgulayan İran, krizden bu güne uzanan süreçte Esad yönetimine en fazla silah sağlayan ülkelerden biri konumundadır.⁹⁵

Bu süreçte başta Kudüs Gücü komutanı Kasım Süleymani ve Harekât ve Eğitim sorumlusu Muhsin Çizari olmak üzere, Hüseyin Hemedani, Muhammed Ali Caferi gibi isimlerce komuta edilen gruplarla birlikte Seyyid Zeynep Türbesini korumak için Suriye’ye geldiklerin söyleyen Iraklı Şii milisler de çatışmalara dâhil olmuşlardır.⁹⁶ Yalnızca askeri olarak değil ekonomik olarak da krizin başlangıcından bu güne Esad yönetimine destek verilmiş; ticari anlaşmalar, lojistik destek ve para yardımları ile birlikte Suriye’nin İran’a maliyetinin 14-15 milyar dolar olduğu ifade edilmiştir.⁹⁷ Bu noktada kuşkusuz sorulması gereken en önemli soru ise Suriye’nin İran için neden bu kadar önemli olduğu ve uzun vadede bu birlikteliğin ne kadar kalıcı olacağıdır. Her iki soruya da verilecek cevap esasen bizi İran’ın devrim sonrası dış politikasında ortaya çıkan temel motivasyonlara götürmektedir. Rejim ihracı, Şii temelli direniş örgütleriyle

93 Phillip, Smyth, “Iran’s Afghan Shiite Fighters in Syria”, June 3 2014. Bkz: <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-afghan-shiite-fighters-in-syria> Erişim Tarihi: 19.08.2016.

94 Mehr News Agency, “Zarif Tour Aimsto Propose Peace Plan forSyrianCrises”, 12 August 2015. Bkz: <http://en.mehrnews.com/news/109180/Zarif-tour-aims-to-propose-peace-plan-for-Syrian-crisis> Erişim Tarihi: 19.08.2016.

95 Sinkaya, B., (2015), Suriye Karşısında İran’ın Tutumu ve Şam Tahran İttifakının Temelleri, Akademik ORTADOĞU, Cilt:10, Sayı:1, S: 11-17.

96 Oytun, O., (June 2015) “The Shiite Militias in Syria and Political Solution”, *ORSAM Rewiev of Regional Affairs*, No: 26, s: 11-12.

97 Eli Lake, “Iran Spends Billions to Prop Up Assad”, June 9 2015.Bkz: <https://www.bloomberg.com/view/articles/2015-06-09/iran-spends-billions-to-prop-up-assad> Erişim Tarihi: 20.08.2016

bölgesel etkinliğin kuvvetlendirilmesi, İslâm kimliğine vurgu ve Siyonizm-ABD karşıtlığı ile kabaca ifade edilebilecek olan söz konusu politika, Suriye özelinde üç temel strateji ile hâlihazırda geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

İlk olarak İran'ın, ABD'nin ve Siyonizmin bölgedeki varlığını “temel tehdit” olarak algılaması ve Suriye'yi bu tehdit karşısında kritik bir cephe olarak görmesi ele alınmaktadır. Suriye'ye dönük olarak “direniş cephesi”nin önemli bir kolu olduğu yönündeki vurgu, İran'ın ABD ve İsrail temelli tehdit algılamalarının sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.⁹⁸ İkinci önemli nokta ise İran açısından devrim ihracı ve Şii eksenli bölgesel etkinliğin artırılması doğrultusunda oldukça önemli olan Filistin direniş örgütleri (Hamas, İslâmî Cihad...) ve Lübnan Hizbullah'ı arasındaki bağlantının Suriye ile sağlanıyor olmasıdır.⁹⁹ Son olarak üçüncü önemli nokta ise Tahran yönetiminin ABD karşısında küresel ölçekte kurmak istediği karşı bloğun önemli bir ayağının da Suriye olmasıdır. Her ne kadar Nükleer Krizde varılan anlaşma sonrasında belirli noktalarda yumuşama olmuş olsa da İran yönetimi “Emperyalist ABD” yi önemli bir tehdit olarak görmekte ve Suriye ve Rusya ile “güç dengesi” temelinde hareket etmektedir.

Sistemik düzeyde ortaya koyabileceğimiz söz konusu yaklaşım dış politika açısından Şam yönetimi tarafından da benimsenen bir motivasyondur. 1980'lerden bu güne esas olarak ortaya konulan bu noktalarda bir araya gelen Tahran ve Şam yönetimleri açısından bu iki unsur bölgesel ve küresel boyutlarıyla da öne çıkarken, bu durum her iki yönetimin de krize ulusal çıkarlarından bağımsız yaklaşmadığını göstermektedir. Özellikle İran açısından bakılacak olursa Hamaneî'nin koruması altında kurulan bir düşünce kuruluşunun başkanı tarafından sarf edilen, “Suriye İran için stratejik bir konumdur. Suriye ve Huzistan'a herhangi bir saldırı olsa bizim önceliğimiz daima Suriye'dir, zira Suriye'yi vermek demek Tahran'ı da kaybetmek demektir” sözleri Suriye'nin İran açısından önemini açıklar niteliktedir.¹⁰⁰

Sonuç

Ortadoğu'nun en köklü medeniyetlerinden biri olmasının yanı sıra

98 Katzman, K., (June 2016) “Iran's Foreign Policy”, Congressional Research Service Report, R44017. S: 1-3.

99 Meir Javedanfar, “Khamenei won't Support Assad to the End”, August 13, 2011.Bkz: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/aug/13/khamenei-support-assad> Erişim Tarihi: 19.08.2016.

100 Sinkaya, B., (2015), Suriye Karşısında İran'ın Tutumu ve Şam Tahran İttifakının Temelleri, *Akademik ORTADOĞU*, Cilt:10, Sayı:1, S: 20.

jeopolitik konumu ile bölgesinde uzun vadeli politikaların ana aktörü olan İran İslâm Cumhuriyeti; söz konusu avantajlarını ele alış biçimi ile de konumunu kuvvetlendirmektedir. İran İslâm Devrimi’ne uzanan süreçte tarihsel perspektifte kazandığı Şii kimliğini yeniden formüle ederek dönemin gereklerini de dikkate alan Humeyni; devrimci ideoloji ile temellendirdiği İran Şiiliğini, İran sınırlarından öteye taşıma yönünde hareket etmiştir. Irak, Lübnan, Bahreyn ve Yemen gibi Şii nüfus barındıran birçok ülkede Şiilik temelinde etkinlik kurma politikası ile hareket eden İran; dönemsel olarak değişmekle birlikte söz konusu politikayı özellikle Batılı güçlerin etkinlik kurma çabaları karşısında dengeleyici bir unsur olarak kullanmıştır. Literatürde “Şii Hilali” olarak tanımlanan söz konusu politikalar bu çalışmada Şii kimliğinin temellerine inilerek irdelenmiştir.

İran dış politikasında Şii kimliğini analiz eden ve söz konusu analizi Fars-Şii jeopolitiği temelinde ortaya koyan çalışma, kavramsal ve kuramsal zeminde önemli noktaları ortaya koymaktadır. Bu kapsamda çalışma uluslararası ilişkiler literatüründe kimlik ve dış politika bağlantılarının ortaya konulması ve söz konusu ilişkinin İran dış politikasında Şii kimliğine yansıtılarak okunması noktasında önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu katkılar ışığında, Şiiliğin kavramsal olarak tanımlanması ve içeriğinin ele alınması ile birlikte Şii kimliğinin temelleri siyasal sosyalizasyonun iki ana noktası olan bireyin yetiştirilmesi ve siyasal sisteme dâhil edilmesi aşamaları ile ortaya konmuştur. İran’da Şii kimliğinin tesisine uzanan süreçte ise Safevi dönemi uygulamaları ayrıntılı olarak kritik edilerek günümüz İran İslâm Cumhuriyeti’nin ideolojik temellerine inilmiştir. Şiiliğin Caferi mezhebinin İran’da ortaya çıkışı ve uzun vadeli siyasi amaçlarla nasıl formüle edildiği tartışılmış, Safevi ve Kaçar Hanedanlıklarının Şah dönemini hazırlayan politikaları ele alınmıştır. Söz konusu dönem ulema sınıfının yükseliş sürecini de resmetmiş; İran’da ulema sınıfı ile Şah arasında süregelen mücadelenin ana hatları ortaya konmuştur.

Devrime uzanan süreçte Humeyni’nin toplumu ve belli sınıfları harekete geçirme kabiliyeti kendini gösterirken, devrim sonrasında ortaya koyduğu sistemle birlikte İran İslâm Cumhuriyetini inşa etmiştir. Humeyni’nin İslâm Cumhuriyeti kuşkusuz birçok fikri içinde barındırmıştır. Fakat öne çıkan ve uzun vadeli politik hedeflerin temeli olan Şii kimliği yeni dönemle birlikte devrimci nitelikte yeniden formüle edilmiştir. Yeni dönem Şiiliği, İran’ın küresel rekabetinde avantaj olarak görülürken, Humeyni “İslâm’ı korumakla” görevli olduğunu ifade etmiş ve nihai hedefinin “İslâm dünyasının liderliği” olduğunu belirtmiştir. Söz konusu amaçlar kapsamında “rejim ihracı” politikasını öne çıkaran İran İslâm Cumhuriyeti; ABD ile ilişkileri, nükleer kriz ve kendisine dönük küresel politikalar karşısında ulusal çıkar temelinde Şiiliğe yönelmiştir.

Özellikle ABD’nin Irak ve Afganistan müdahaleleri ve ardından gelen

“şer eksen” söylemi ile bölgede “çevreleme” politikası ile karşı karşıya bulunduğunu düşünen İran açısından Şiilik, uluslararası politikada etkin bir araç olarak formüle edilmiştir. Bu noktadan hareketle, İran ve ABD yönetimlerinin ideolojik ve siyasi olarak rekabetlerinin sıcaklığını koruduğu noktasında önemli bir gösterge olan Arap Baharı süreci, ayaklanmaların yaşandığı ülkeler kadar; bu ülkelerde bölgesel çıkarları olan yönetimler açısından da hayli önemli olmuştur. Bu çerçevede İran, Rusya ve Çin ile birlikte ABD ve müttefiklerine karşı gerek söylem, gerekse de eylem noktasında muhalif duruş sergilemiştir.

Amerikan dış politikasının kritik edilmesi noktasında da hayli önemi olan süreçte yaşanan Suriye Krizi ise, İran yönetimi lehine gelişen uluslararası gelişmelerden biri olmuştur. İran, gerek bölgesel gerekse de uluslararası boyutta önemli bir müttefiki olan Suriye’ye süreç boyunca önemli destek vermiş; Rusya ve Çin’den de destek almıştır. İran’ın Irak, Lübnan, Bahreyn ve Yemen’de artan etkinliği, Hizbullah gibi devlet dışı silahlı oluşumlarla giriştiği işbirlikleri ve söz konusu ülkelerde siyasi yapılanma açısından da etkili olabilme kapasitesini ortaya koyması, “Şii Hilali” tezinin kuvvetlenmesi sonucunu doğurmuştur. İran’ın Ortadoğu’da Şii yayılcılığı doğrultusunda hareket ettiği tezine dayanan söz konusu yaklaşımla; başta İran’ın dengelenmesi olmak üzere bölgede Şiiliği kontrol altında tutmak gibi amaçlar da ortaya konulmuştur.

İddia edildiği üzere İran’ın “Şii yayılcılığı” karşısında ise Sünnilerin siyasi olarak birleşimi başta ABD olmak üzere birçok bölge devleti tarafından desteklenmiştir. Çalışma ile birlikte ortaya konulan Şii etkinliği ve bu etkinliğin karşısındaki politikalar göstermektedir ki; devrim ideolojisi ile beslenen İran Şii kimliği ABD’nin Irak işgaliyle birlikte Ortadoğu’nun şekillenmesinde bir “kırılma noktasını” temsil etmiş ve bu tarihleri takip eden süreçte bölgeye yayılma temelinde ciddi mesafe kat etmiştir. Söz konusu ilerleme uzun vadede de İran açısından genişletilebilir bir temel taşımaktadır. Söz konusu genişleme potansiyeli 10-15 Nisan 2016’da İstanbul’da gerçekleştirilen İslâm İşbirliği Teşkilatı’nın 13. zirvesinde de dile getirilmiş, İran; Bahreyn, Yemen, Suriye ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin iç işlerine karışmaması yönünde uyarılmıştır.¹⁰¹ Söz konusu uyarı da göstermektedir ki; İran, uzun vadede Şii kimliği temelinde bir tehdit olarak ortaya konmaktadır.

İran’a yönelik ortaya konulan söz konusu uyarılarla birlikte, gelişmeler göstermektedir ki Tahran yönetimi bölgesel ve küresel çıkarları temelinde hareket etmektedir. Bu çıkarlar bölgede özellikle Şii kimliğinin “vekalet savaşları” vasıtasıyla desteklenmesi olarak da kendini göstermekte ve özellikle son dönemde Suriye’de bunun örneği yaşanmaktadır. 1980’lerden

¹⁰¹ TRT HABER, “İslâm İşbirliği Teşkilatından İran’a Eleştiri”, 15 Nisan 2016 Bkz: <http://www.trthaber.com/haber/dunya/islam-isbirligi-teskilatindan-irana-elestiri-245095.html> Erişim Tarihi: 05.06.2016

bu yana Suriye ile yürütülen ittifak İran açısından yalnızca Esad yönetimini korumak anlamına gelmemektedir. Suriye’yi askeri, ekonomik ve politik olarak stratejik bir müttefik olarak ortaya koyan Tahran, Suriye’de ABD önderliğinde oluşturulan karşı bloğun istediği doğrultuda bir değişimin olması durumunda bölgedeki ilerlemesinin sekteye uğrayacağını ve uzun vadeli ulusal çıkarlarının tehlikeye gireceğinin farkındadır. Bu doğrultuda İran için Suriye teslim edilmemesi gereken bir kale konumundadır ve bu kale İran’ın uzun vadeli ideolojik, ekonomik ve siyasi hedefleri için vazgeçilmez konumdadır. Özelde Suriye konusunda ortaya konulan bu yaklaşım, ideolojik-ekonomik ve siyasi temelde küresel ölçekli hedefleri için de geçerlidir ve çalışma ile de ortaya konulduğu üzere Şii kimliği temelindeki çalışmalar bu politikanın önemli bir ayağıdır.

Kaynaklar

Kitap ve Makaleler

- Abrahamian, E. (2009). *Modern İran Tarihi*. İstanbul: İş Bankası.
- Addis,C.,Blanchard,C., Katzman,K., Migdalovitz,C., Nichol,J., Sharp,J., Zanoliti,J.,(2010): “Iran: Regional Perspectivesand U.S. Policy” Congressional Research Service R40849
- Akhavi, A. (1980). *Religion and Politics in Contemporary Iran-State Relations in thePahlaviPeriod*, NY: State University of New York Press.
- Akoğlu, M. (2013). “İrak’ta Şii Varlığı”*E-Makalat Mezhep Araştırmaları*. VI/2.
- Arı, T. (2004). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset Savaş ve Diplomasi*. İstanbul. Alfa.
- Aydın, F. (2011). “Ortadoğu Ülkelerinin Dinsel Yapısı” *Ortadoğu Yıllığı* 2011. 522-548. Açılım Kitap.
- Balkan, S. Tiryaki, F. (2014). İran Mitolojisinin İslâm Devrimindeki Rolü, Humeyni ve Şah’ın Söylemlerinin Analizi. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. Cilt 1, Sayı 2. ss:5-26.
- Barzegar,K.,(2008): “Iran and The Shiite Crescent: Myths and Realities” *Brown Journal of World Affairs*, Volume XV, Islamic Azad University.
- Barzegar,K.,(2010): “Balance Of Power in The Persian Gulf: An Iranian View” *Journal Article, Middle East Policy*, volume XVII, issue 3, pages: 74-87.
- Sinkaya, B., (2015), Suriye Karşısında İran’ın Tutumu ve Şam Tahran İttifakının Temelleri, *Akademik ORTADOĞU*, Cilt:10, Sayı:1, S: 11-17.
- Biddle,S.,(2014): “Evaluating U.S. Options for Iraq” *George Washington University*
- Blanchard, C. (2010): “Saudi Arabia: Background and US Relations” *CongressionalResearch Service*, RL33533.
- Büyükkara, A. (2002). “Kerbela’dan İnkılab’a: İmam-ı Şii Şehadet Düşüncesi ve Problemleri”*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt XLIII. Sayı 2.
- Chubin, S. (2012). “Iran and the Arab Spring: Ascendancy Frustrated” *Gulf Research Center, GRC Paper*.

- Cordesman, A. Kasting, N. Shelela, R. (2013). *US and Iranian Strategic Competition: The Impact of Afghanistan, Pakistan, India and Central Asia*. Center for Strategic and International Studies. Washington DC.
- Çelenk, M. (2013). "Safeviler Döneminin Şii-Sünni İlişkileri Üzerindeki Etkisi" *E-Makalat Mezhep Araştırmaları*. VI/2. SS. 63-85.
- Çitlioğlu, E. (2015). İran'ı Anlamak. Başkent Üniversitesi. Ankara.
- Demir, A. (2013). İsnâ Aşeriy'e'de İmamın Otoritesi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. Sayı 3.
- Deniz, D. Niray, N. (2010). "İran İslâm Cumhuriyeti: Tarihi Siyaseti ve Demokrasisi" *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*. Cilt VI. Sayı 2.
- Dilek, K. (2007). "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasi Gelişmeleri" *Akademik Ortadoğu*. Cilt 2. Sayı 1.
- Dougherty, J. E. And Pfaltzgraff, R. L. (2001). *Contending Theories of International Relations*, Addison Wesley Longman, Inc.
- Downs, K. (2012). A Theoretical Analysis of the Suudi Iranian Rivalry in Bahrain. *Journal of Politics and International Studies*, Vol 8.
- Fiğlalı, E. (1993) *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şilik Sempozyumu*, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul.
- Fürtig, H., (2013) "Iran and the Arap Spring: Between Expectations and Disillusion", German Institute of Global and Area Studies Working Paper.
- Gaston, E. (2014). "Process Lessons Learned in Yemen's National Dialogue" US Institute of Peace, Washington DC, DC:20037
- Görçün, Ö. (2005). *1979 İran İslâm Devrimi Sonrası Türkiye İran İlişkileri*. İstanbul: Beta.
- Gray, D. and Ospina, M. (2014): "Syria, Iran and Hizballah: A Strategic Alliance" *Global Security Studies*, Volume 5, Issue 1.
- Guffey, R. A., Kaye, D. D., Martini, J., Watkins, J., Wehrey, F., (2010) "The Iraq Effect: The Middle East After the Iraq War", RAND Cooperation Report, ss: 38-43.
- Gündoğan, Ü. (2011). "Geçmişten Bugüne İran İslâm Devrimi" *Ortadoğu Analiz*. Cilt 3. Sayı 29.
- Gürler, R. Özdemir, Ö. (2014). El Kaide'den Post Kaide'ye Dönüşüm. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. Cilt 1. Sayı 1.
- Helfont, S., (2009): "The Muslim Brotherhood and the Emerging 'Shia Crescent", *Journal of Orbis*, Volume 53, Issue 2, pages: 284-299, Tel Aviv University
- Jabouri, N., Jensen, S., (2008), "The Iraqi and AQI Roles in the Sunni Awakening" Center for Strategic Studies at the National Defense University, Prism. 2 No:1
- Johnson, D., (2011): "Hard Fighting Israel in Lebanon and Gaza" Arroyo Center and Project Air Force, RAND Cooperation Report.
- Kagan, W., Majidiyar, A., Pletka, D., Sullivan, M., (2012). "Iranian Influence in the Levant, Egypt, Iraq and Afghanistan" American Enterprise Institute Report.
- Kaplan, D. (2008). "Şiiliğin İran Topraklarında Egemenliği: Safeviler Öncesi Arka Plan ve Safevi Dönemi Şiileştirme Politikaları" *Marife Dergisi*. Yıl 8, Sayı 3.
- Katzman, K., (June 2016) "Iran's Foreign Policy", Congressional Research Service Report, R44017. S: 1-3.
- Kitchen, N., (2012): "The Contradictions of Hegemony: The United States and the Arap Spring" London School of Economics and Political Science Review Paper.
- Kuşoğlu, B. (2013). Lübnan: Sadr Devriminden Arap Baharına. *Yasama Dergisi*. Sayı 23.

- Luomi,M.,(2008): “The Regional Shia-Sunni Divide in The Middle East” The Finnish Institute of International Affairs
- Marx, K. (1990).*Louis Bonaparte’in 18. Brumaire’i*, (S. Belli Ç.), Ankara, Sol Yayınları, s: 13-14.
- Morgenthau, H. (1970) *Uluslararası Politika: Güç ve Barış Mücadelesi* (B. Oran, Çev) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Nasr, V. (2006). *The Shia Revival: How Conflicts Within Islam Will Shape the Future*. Norton&Company. Inc.
- Onat, H. (1997). “Şiiliğin Doğuşu Meselesi”*Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt XXXVI.
- Oytun, O., (June 2015) “The Shiite Militias in Syria and Political Solution”, *ORSAM Rewiev of Regional Affairs*, No: 26, s: 11-12.
- Öz, Ş. (2008). “Şia’nın Aslı ve Doğuşu Üzerine Görüşler”*E-Makalat Mezhep Araştırmaları*. Cilt 1. Sayı 2.
- Popp, R. (2015). “Warın Yemen: Revolutionand Suudi Intervention”. Center for Security Studies. No: 175.
- Rafati,N.,(2012): “Iran and the Arab Spring” . IDEAS Publication Report, SR011.
- Renshon, J. And Renshon, S. (2008). “The Theory and Practice of Foreign Policy Decision Making”, *PoliticalPsychology*, Vol: 29, No: 4.
- Roskin, M.,Cord, R. L., Medeiros, J. A., Jones, W. S. (1997). *PoliticalScience an Introduction*, Prentice-Hall International, Inc. S: 124-141.
- Rustamov, R. (2004). “İran’da İslâm, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir İnceleme”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sarı, İ. (2015). “1979 Devrimi Sonrası İran’ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri”*Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. Cilt 2. Sayı 1.
- Sharp, J. (2015). “Yemen: Background and US Relations”. Congressional Research Service Report. RL34170.
- Sinkaya, B. (2007).“Şii Ekseni Tartışmaları ve İran”*Avrasya Dosyası*. Cilt 13. Sayı 3.
- Şahin, M. (2006) “Şii Jeopolitiği: İran için Fırsatlar ve Engeller,” *Akademik Orta Doğu*, Cilt 1, No.1.
- Şeriati, A. (2013). *Dinler Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları.
- Tafloğlu, S. (2013). “İran İslâm Cumhuriyeti’nde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı Velayet-i Fakih”*Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt 68. No 3.
- Topgül, M. (2012). “Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu (Şiilik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bakış”*Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 42-1.
- Tür,Ö.,(2007): “The Lebanese War of 2006: Reasons and Consequences” *Journal of Perceptions*, Department of International Relations, Middle East Technical University, Turkey
- Ulrichsen, K. (2012). “After the Arab Spring: Power Shift in the Middle East? Bahrain’s Aborted Revolution”. London School of Economy and Political Science Report.
- Veliyeva, Z. (2009). “Safevilerin Menşei ve Kızılbaşça”*Journal of AzerbaijaniStudies*. S. 332-344.
- Yousefi,A.,(2009): “Whose Agenda is Served by the Idea of a Shia Crescent?” *Turkish Journal of International Relations* Vol:8 No:1
- Zisser,E.,(2011): “Iranian Involvement in Lebanon” *Military and Strategic Affairs* Vol:3 No:1

Elektronik Kaynaklar

http://global.oup.com/uk/orc/politics/foreign/smith_foreign2e/01student/timeline/
<http://www.acsu.buffalo.edu/~fczagare/PSC%20504/Rosenau.pdf>
<http://www.politicalsciencenotes.com/articles/4-different-kinds-of-political-culture-contribution-and-criticism/360>
<http://www.cfr.org/yemen/yemen-crisis/p36488>
<http://www.mei.edu/content/arab-spring-implications-us-policy-and-interests>
<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1534>
http://fas.org/man/eprint/dod_iran_2010.pdf
<http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-suriyede-isyandan-ic-savasa>
<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-baharinda-iran-ve-turkiye>
http://www.cfr.org/peace-conflict-and-human-rights/sunni-shia-divide/p33176#!/?cid=otr-marketing_url-sunni_shia_infoguide
<https://www.bloomberg.com/view/articles/2015-06-09/iran-spends-billions-to-prop-up-assad>
<http://www.trtworld.com/nea/zarif-visits-damascus-to-discuss-syria-proposal-to-un-5909>
<http://www.theguardian.com/world/2007/jan/26/worlddispatch.ianblack>
<http://en.mehrnews.com/news/109180/Zarif-tour-aims-to-propose-peace-plan-for-Syrian-crisis>
<http://www.voltairenet.org/article180158.html>
<http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-afghan-shiite-fighters-in-syria>
<http://iranprimer.usip.org/blog/2015/nov/17/iran-attends-syria-peace-talks-vienna>
<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/ilk-cenevreden-bugune>
<https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2011-08-25/how-iran-keeps-assad-power-syria>
<https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/aug/13/khamenei-support-assad>
http://www.cfr.org/content/meetings/emerging_shia_cresenct_summary.pdf
<https://www.youtube.com/watch?v=Y1SRxk2eU4g>
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/maddesnc2.php?MetinTmz=imamiyye&konts=190>
<http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/ii-sia-sililik-temel-inanclari-ve-kokeni>
<http://www.ordaf.org/safevi-siasi-uzerine-tarihsel-bir-cerceve/>
<http://www.caferilik.com/caferilik/1-caferilik-nedir>
<http://www.people.fas.harvard.edu/~plam/irnotes07/Morgenthau1948.pdf>
<http://www.byegm.gov.tr/turkce/haber/surye-grubu-ran-olmadan-toplaniyor/6114>
<http://www.aljazeera.com.tr/dosya/ilk-cenevreden-bugune>
<http://www.trthaber.com/haber/dunya/islam-isbirligi-teskilatindan-irana-elestiri-245095.html>
<https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-11-12/how-proxy-wars-work>
<http://www.rand.org/>
<http://www.presstv.ir/>
<http://www.gao.gov/>
<http://iranprimer.usip.org/resource/containing-iran>
<https://fas.org/>